

UNIVERZITA KARLOVA
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Studium humanitní vzdělanosti

Anna Paličková

Potraviny v (ne)růstu: Alternativní potravinové sítě

bakalářská práce

Vedoucí práce: Mgr. et Mgr. Arnošt Novák, Ph.D.

Praha 2023

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně a že všechny použité zdroje a literatura byly řádně citovány. Prohlašuji také, že tato práce nebyla použita k získání jiného či stejného titulu.

V Praze dne

.....

Podpis autora práce

Děkuji vedoucímu práce, Mgr. et Mgr. Arnoštu Novákovi, Ph.D., za jeho ochotu, cenné a odborné rady, jež mi při vypracování této práce poskytl.

Abstrakt

Práce se zabývá problematikou globálního obchodu s potravinami a jeho sociálními, ekonomickými i environmentálními dopady. Popisuje, jak zapojení do sítě globálního obchodu s potravinami, který funguje dle zákonitostí růstové ziskové společnosti, vytváří prostředí, jež je velmi vyhovující pro velké nadnárodní společnosti, ale značně nepřátelské k menším producentům. K tomuto dominantnímu potravinovému systému kriticky přistupuje mj. nerůstové hnutí, které se vymezuje i vůči řadě dalších aspektů růstové společnosti a snaží se nacházet teoretické i praktické cesty ke zlepšení společenského fungování. Nerůstové koncepty mohou k promýšlení potravinových sítí významně přispět. Dle T. Parriqua (2019) lze nalézt k proměně stávajících struktur tři odlišné typy strategií – reformu, opozici a alternativu. Cílem této práce bude zaměření na poslední jmenovanou, která spočívá ve vytváření alternativ ke stávajícímu systému a jejíž projevy lze pozorovat v již existujících alternativních potravinových sítích. Alternativy budou ilustrovány na příkladech samozásobitelství, komunitou podporovaného zemědělství a systému bedýnek, tedy na typech sítí, se kterými se již můžeme v České republice setkat.

Klíčová slova:

Globální potravinové sítě, nerůst, růst, alternativní potravinové sítě (APS), komunitou podporované zemědělství (KPZ), samozásobitelství, systém bedýnek

Abstract

The thesis is focused on the global food trade and its social, economic and environmental impacts. It describes how involvement in the network of global food trade, which operates according to the laws of a growth society, creates an environment that is very favourable to large transnational corporations but very unfair to smaller producers. This dominant food system has been critiqued by the degrowth movement, which is also critical of many other aspects of the growth society and seeks to find theoretical and practical ways to improve the functioning of society. Degrowth concepts can make an important contribution to rethinking food networks. In the words of T. Parrique (2019), there are three distinct types of strategies that can be found to transform existing structures – reformist, oppositional, alternative. The main aim of this paper will be to focus on the last one, which consists in the creation of alternatives to the existing system and whose manifestations can be observed in already existing alternative food networks. The alternatives will be illustrated on the examples of self-provisioning, community-supported agriculture and the box schemes, that is, on the types of networks that we can already find in the Czech Republic.

Key words:

Global food network, degrowth, growth, alternative food networks (AFN), Community Supported Agriculture (CSA), food self-provisioning (FSP), box schemes

Obsah

Úvod.....	1
1 Globální potravinové sítě	6
1.1 Cesta potravin.....	9
2 Potraviny v růstu.....	12
2.1 Dominantní potravinové sítě	14
2.1.1 Limity stávajícího potravinového systému	17
3 Nerůstové hnutí	21
3.1 Problematika potravin pohledem nerůstu.....	25
4 Alternativní způsoby produkce a distribuce potravin.....	27
4.1 Alternativní potravinové sítě.....	30
4.1.1 Samozásobitelství	32
4.1.2 Komunitou podporované zemědělství	34
4.1.3 Systém bedýnek	36
5 Závěr.....	39
6 Seznam použité literatury	42

Úvod

Ve své teoretické práci jsem se rozhodla zaměřit na problematiku potravin. Dané téma jsem zvolila z toho důvodu, že stejně jako se každého z nás týká jejich konzumace, týká se nás (nebo by se týkat měla) i jejich problematika. Na následujících stránkách se budu věnovat potravinovým systémům od globálních až po ty alternativní, přičemž na ně budu nahlížet pohledem nerůstového hnutí.

Globální obchod s potravinami má značně negativní sociální, zdravotní i environmentální dopady. Problémy tohoto systému začínají už při samotném pěstování plodin a vážou se též s následným zpracováním, dopravou i konečnou konzumací. Dominantním způsobem získávání potravin je nákup surovin či hotových produktů v supermarketech, velkoobchodech nebo maloobchodech, a dává mu přednost řada lidí. Velcí obchodníci jsou zapojeni do sítě globálního obchodu, který, ač vytváří vyhovující prostředí pro nadnárodní korporace, znevýhodňuje menší pěstitele a producenty působící primárně na lokálním trhu. Krátké dodavatelsko-odběratelské řetězce, které spočívají zejména v lokální produkci potravin, se jeví nejen jako environmentálně udržitelnější, ale také jako sociálně spravedlivější pro všechny zúčastněné.

S myšlenkami, které nerůstové hnutí zastává, koresponduje mnoho rysů, které v sobě alternativní potravinové sítě nesou, a proto jsem zvolila za svůj cíl tyto podobnosti vyzdvihnout a ukázat jejich potenciál při snaze o dosahování environmentálně udržitelnější společnosti, v níž zastánci nerůstu doufají.

Myslím, že téma potravinových sítí skrze zmíněnou optiku ještě není zdaleka vyčerpáno, a rozhodně by jeho důležitost neměla být opomíjena. Má práce ve své snaze o zahrnutí vícero autorů a vypracování určitého přehledu o aktuálním tématu nese prvky přehledové studie (Mareš, 2013). Jako hlavní jsem zvolila přístupový rámec Timothée Parriqua, protože dle mého názoru lze alternativní způsoby produkce a distribuce potravin skrze jeho teorii velmi dobře uchopit a analyzovat.

Problematika potravinových systémů

Kritika, která zaznívá ze strany nerůstového hnutí směrem ke stávajícímu nastavení společnosti a její orientaci na zisk, obrací svou pozornost i ke způsobu, jakým většina společnosti zajišťuje své jídlo.

Proto v první části práce přiblížím, jak funguje globální obchod s potravinami, jakými aktivitami velcí producenti tlačí dolů ceny svých produktů, jak jsou lokální producenti znevýhodňováni nebo také jakými mechanismy jsou ovlivňována spotřebitelská rozhodnutí zákazníků.

V druhé části práce představím pohled nerůstového hnutí na převládající systém nakládání s potravinami, který se stává sociálně i environmentálně neudržitelný, a jako možné formy zlepšení popíšu alternativní způsoby produkce a distribuce potravin.

Mezi alternativní potravinové sítě (APS) patří dle sborníku *Food for Degrowth: Perspectives and Practices* (2021) vedle řady dalších kupříkladu samozásobitelství, komunitou podporované zemědělství, systém bedýnek, farmářské trhy nebo fair-trade produkty. Já se ovšem zaměřím na první tři zmíněné, a to z perspektivy T. Parriqua, jenž se ve své práci *The Political Economy of Degrowth* (2019) věnuje nerůstovým myšlenkám a popisuje, jakým způsobem se odehrává snaha o transformaci. Předkládá zde konceptualizaci tří strategií, které se objevují při snaze o dosahování společenských změn: jsou jimi reforma, opozice a alternativa. Ačkoliv Parrique hovoří o třech strategiích, vzhledem k typu práce není možné dostatečně obsáhnout všechny, proto se zaměřím pouze na alternativu, již odpovídají alternativní potravinové systémy.

Samozásobitelství, komunitou podporované zemědělství a systém bedýnek budu promýšlet jako formy strategií, pro než je dle Parriquovy definice charakteristická snaha o vytváření alternativ ke stávajícímu systému. Důvodem pro zvolení těchto tří konkrétních alternativ je skutečnost, že zastávají vždy jednu z oblastí, o nichž Parrique hovoří jako o možných sférách, ve kterých se může snaha o transformaci a vytváření tlaku zdola nahoru (*bottom-up*) odehrávat.

Aplikuji tedy existující přístupový rámec T. Parriqua na oblast potravinových systémů, přičemž mým cílem není promýšlet nové alternativní způsoby získávání potravin, ale prozkoumání potenciálu těch již existujících.

Vedle toho v sobě některé způsoby získávání potravin nesou stěžejní nerůstové hodnoty, mezi které Parrique zahrnuje autonomii (*autonomy*), dostatečnost (*sufficiency*) a péči (*care*), a také některé z principů, jež by se měly ve společnosti nerůstu praktikovat – například udržitelnost (a to jak environmentální, tak sociální), myšlenky společensky prospěšné produkce, konviviálních nástrojů či určité blízkosti ve smyslu lokální produkce a spotřeby. Některé APS mohou fungovat na principu sdílení a pečování o společné statky,

praktikovat dobrovolnou skromnost nebo být sociálními podniky se snahou o zajištění dostatku pro všechny.

Myšlenkám nerůstového hnutí se věnuje řada autorů. Pro přiblížení a definici tohoto přístupu zmiňuji kromě Parriqua v kapitole o nerůstovém hnutí Serge Latouche, jehož dílo Malé pojednání o poklidném nerůstu (2012) kritizuje posedlost růstem a jehož myšlenky Parrique ve své práci zmiňuje a využívá.

Dalšími významnými autory jsou Giorgos Kallis a Giacomo D'Alisa, jejichž názory prezentované v textu „Degrowth and the State“ (2020) stavím v závěru práce v jistém smyslu do opozice oproti teoretickému rámci, který využívám, abych nastínila odlišný pohled na roli státu, než jakému dává přednost Parrique (2019), a také odpověděla, jak může v různých sférách probíhat snaha o mobilizaci a formování hnutí, a tedy i vytváření tlaku za účelem změny.

Pro obecnější přehled a definice jednotlivých alternativních potravinových systémů poslouží kniha od Jany Spilkové Alternativní potravinové sítě: Česká cesta, které mapuje řadu alternativních systémů (mimo mnou zvolných také farmářské obchody, farmářské trhy či slow-food) a předkládá i shrnutí toho, jak probíhala popularizace těchto způsobů získávání potravin. Zmíněná kniha v sobě nicméně neneserůstový pohled a soustředí se pouze na mapování APS.

Problematika potravin z pohledu nerůstového hnutí není ve většině publikací ústředním tématem. V nedávné době vznikl sborník s názvem *Food for Degrowth: Perspectives and Practices* (2021), v jehož předmluvě autoři tvrdí, že dle jejich názoru, ač jsou alternativní potravinové systémy často hodnotově propojovány s nerůstem, není jim dán v literatuře o nerůstu dostatečný prostor. Proto v publikaci dávají prostor řadě autorů, kteří ukazují, jak se nerůst v praxi i teorii projevuje v různých geografických oblastech a jak lze, zejména lokálně a udržitelně, rozvíjet potravinové systémy. Tato publikace pro mě byla při propojování myšlenek a principů nerůstového hnutí a alternativních potravinových systémů velmi přínosná. Také jsem podle této publikace dohledávala další autory, jejichž texty taktéž zahrnovaly mezi klíčovými slovy alternativní potravinové systémy nebo konkrétní příklady těchto systémů.

Mezi přispěvateli do zmíněného sborníku jsou i Petr Daněk a Petr Jehlička, kteří napsali kapitolou s názvem „Quietly degrowing: Food self-provisioning in Central Europe“ (2021, s. 33–44). V této kapitole popisují, že v důsledku globálních potravinových sítí a globalizovaného systému výroby potravin se stále více projevuje krize neoliberalismu.

S využitím vědeckého a technologického pokroku sice došlo k odvrácení hrozeb nedostatku potravin díky vytvoření efektivního systému produkce, stalo se tak ale tlakem tržního kapitalismu, a společenské problémy získaly podobu environmentálních, sociálních a zdravotních rizik. Tato situace je důsledkem neustálého hledání nových možností pro akumulaci kapitálu. Zemědělství se proměnilo v průmyslový systém, který je závislý na intenzivním používání průmyslově vyráběných hnojiv a pesticidů, genetické modifikaci plodin, používání strojů, paliv a vody, a který stojí na dálkovém obchodu. Dochází k marginalizaci menších producentů skrze komodifikaci půdy, práce i potravin, a současně také ke koncentraci ekonomické a politické moci v rukou několika málo velkých producentů či nadnárodních korporací. Lidé jsou odcizeni přírodě i produktům své vlastní práce, jak lze pozorovat na příkladu ztráty tradičních poznatků v oblasti přírody a slábnutím sociálních vazeb. (Daněk, Jehlička, 2021, s. 33)

Jehlička a Daněk se ve své práci často věnují zahrádkaření a samozásobitelství zejména v postsocialistických státech a společně s Janem Vávrou napsali například články „Zahrádkaření: nenápadný půvab nezamýšlené udržitelnosti“ (2019b) nebo článek „Rethinking resilience: Home gardening, food sharing and everyday resistance“ (2019a), které jsem v práci využila z toho důvodu, že zde nahlíží na zahrádkaření nikoliv jako na obranný mechanismus, kterému dávají přednost nižší vrstvy, ale předkládají výklad, kde mají tyto praktiky značný transformační potenciál, a proto korespondují s představou strategií k dosahování změn. Zmínění autoři Jehlička a Daněk mají řadu dalších textů, které i vzhledem k rozsahu práce nebylo možné dostatečně zahrnout, kupříkladu „Growing the Beautiful Anthropocene: Ethics of Care in East European Food Gardens“ (Daněk, Jehlička, Sovová, 2021), kde nahlíží na zahrádkaření a samozásobitelství optikou etiky a hovoří o tradičních praktikách, jež jsou udržovány sociálními skupinami s přístupem k půdě. Současně poukazují na to, že by možná tyto tradiční praktiky lokálních a netržních způsobů samozásobitelství měly být více uznávány. Již z názvu textu je patrný důraz na etickou orientaci a péči, což jsou hodnoty, které jsou obsaženy i v motivacích lidí zapojených do alternativní produkce a distribuce potravin.

Zmíněné publikace, zabývající se problematikou potravin, budou zahrnuty zejména v druhé části práce, neboť téma otevře problematikou spotřeby a globálního obchodu s potravinami. Autoři, kteří se kriticky a systematicky zabývají tématem spotřeby, jsou kupříkladu Thomas Princen, Michael Maniates a Ken Conca v knize *Confronting Consumption* (2002), kde spolu s dalšími autory zdůrazňují mimo jiné nutnost brát na

vědomí celý komoditní řetězec a nenahlížet na něj jako na oddělené akty výrobců, distributorů nebo spotřebitelů.

Většina států je v dnešní době závislá na dovozu a vývozu potravin a jsou tak zapojené do globálního obchodu, který má mnoho negativních stránek. Autoři textu „Sustainable agrifood systems for a post-growth world“ již v úvodu hovoří o důležitosti potravinových systémů a tvrdí, že mají „zásadní význam pro odvrácení sociálních i ekologických katastrof způsobených klimatem, pro překonání paradigmatu růstu a pro nové vymezení interakcí mezi lidstvem a přírodou v 21. století“¹ (McGreevy, Rupprecht, Niles, et. al. 2022, s. 1011). Zastávají názor, že je nezbytně nutné přetvořit stávající potravinový systém a vytvořit takový, který bude fungovat s ohledem na životní prostředí a zároveň na principech dostatečnosti, společného vlastnictví a péče. Této změny není možné dosáhnout při kopírování dominantních diskurzů o udržitelnosti potravinového systému, ale je třeba směřovat k postrůstovému světu (tamtéž).

Globální potravinové sítě a s nimi spojené dlouhé dodavatelsko-odběratelské řetězce spolu nesou dlouhodobě neúnosné spotřební návyky. Přiblížení se procesům vzniku potravin je při snaze o vytvoření udržitelného a spravedlivého potravinového systému více než na místě. I proto může být nahlížení na alternativní potravinové sítě skrze jejich transformační potenciál při snaze o přiblížení se ideálům nerůstové společnosti velmi přínosné.

¹ Překlad autora. Původní znění: „Sustainable agrifood systems are critical to averting climate-driven social and ecological disasters, overcoming the growth paradigm and redefining the interactions of humanity and nature in the twenty-first century.“ (McGreevy, S.R., Rupprecht, C.D.D., Niles, D. et al. 2022)

1 Globální potravinové sítě

Je to právě laciné jídlo, které umožňuje drahému systému produkovat bohatství.²

Globální obchod s potravinami je utvářen řadou faktorů, včetně technologického pokroku, změn v oblasti zemědělství, urbanizace, změn klimatu, politických rozhodnutí a dalších socioekonomických faktorů. V procesu produkce a následné distribuce potravin se odehrává množství kroků včetně skladování a přepravy potravinových produktů. Výrobci často distribuují své produkty prostřednictvím distribučních center či skladů, kde jsou potraviny uskladňovány a připravovány k cestě do prodejen, restaurací a dalších cílových míst. Technologický pokrok v oblasti zpracování a distribuce potravin umožňuje výrobcům cestovat po celém světě a umožňuje efektivní přepravu a skladování. Využití moderních technologií umožňuje také produkci potravin v průmyslovém měřítku, což může být efektivnější a levnější než produkce na menším měřítku. „Globální potravinový systém je charakterizován velkým měřítkem, vysoce mechanizovanými, monokulturními a chemicky intenzivními metodami s produkcí orientovanou na vzdálené a stále více globalizované trhy” (Norberg-Hodge, Merrifield, Gorelick, 2002 in Pepřík, 2014).

Rozvoj globálního obchodu byl možný například díky změnám v oblasti zemědělství a zvýšení výnosů z plodin. Také se tak ale stalo díky rozvoji světové dopravní infrastruktury. Potraviny bylo možné díky čím dál hustší síti stále větších kamionů, letadel či lodí ve velkém množství dovézt na vzdálená místa za poměrně krátký čas. Zvyšující se populace způsobuje růst poptávky po potravinách a může vést ke zvýšení objemu zboží, se kterým se obchoduje, což pro někoho znamená jasný vznik nových obchodních příležitostí. Ačkoliv si tedy dnes díky globalizaci můžeme dopřát třeba takové exotické ovoce, které by jinak v našich podmínkách plnohodnotně nevyrostlo, má tento systém i své nevýhody.

Tomáš Uhnák ve svém článku pro internetový deník Alarm (2014) píše o společnosti Tesco a jejím zakladateli J. Cohenovi, který do jisté míry zrcadlil ve své obchodní strategii tehdejší válečný stav, čímž značně ovlivnil chování aktérů trhu s potravinami. Cohen ve své době (tedy v období druhé světové války) „agresivně vyjednával s výrobcí potravin o snižování cen, což se ale podepsalo na kvalitě samotných potravin. Dodavatelé protestovali proti dumpingovým cenám. Díky těmto strategiím změnilo Tesco nadlouho praktiky

² Patel a Moore, 2020, s. 187

prodejců potravin v neprospěch dodavatelů.” Komise pro soutěž (Competition Commission) představila po vyšetřování této situace Kodex práce (Code of Practice), avšak dodnes „supermarkety s Tescem v čele využívají svého silového postavení a vyvíjejí tlak na dodavatele a vytvářejí neférové modely obchodu” (Uhnák, 2014).

V systému globálního obchodu s potravinami jsou velmi často menší producenti značně znevýhodňováni. A to zejména proto, že většina z nich nedokáže produkovat takové množství produktů a za tak nízké ceny, jak se to daří velkým hráčům na poli globálního obchodu. Navíc je na ně vyvíjen tlak přímo supermarkety a hypermarkety, které se v rámci své obchodní strategie snaží o vyjednání výhodných cen.

Koncerny, jakým je dnes třeba Nestlé, vlastníci řadu dceřiných společností (kupříkladu Garden Gourmet, Garoto či Nespresso), pak vládou světového trhu s potravinami a jejich obraty jsou dnes astronomické.

Parrique, jehož myšlenky kritizují tento způsob fungování nadnárodních korporátů, ve své práci o politické ekonomii nerůstu tvrdí, že by všechny podniky měly být malé: „malé co do výkonu, malé co do počtu zaměstnanců a malé co do geografického rozsahu. Přesněji řečeno, je třeba říci dostatečně malé, aby nešlo o otázku absolutní velikosti, ale o otázku poměru mezi rozsahem podniku a vším ostatním kolem něj. Celkově to znamená, že silné, velké, nadnárodní korporace by se měly rozpadnout na menší subjekty”³ (T. Parrique, 2019, s. 546). Ve své myšlence zdůrazňuje potřebu decentralizace velkých korporací a důraz na rovnoměrnější rozložení ekonomické moci. To však současně nebrání ve zvětšování malým podnikům, které budou růst v počtu zaměstnanců i obracech, ale nikoliv v neúměrném zisku. (tamtéž)

Společnosti by měly být udržovány malé například i z pohledu moci, „což znamená zabránit soukromým firmám v dosažení monopolního postavení, které by jim poskytlo výsady „too-big-to-fail“. Nikoho nepřekvapím ani nepohorším, když prohlásím, že jsou soukromé monopoly problematické a měly by být potlačeny”⁴ (Parrique, 2019, s. 546).

Uvádí také to, že stát by měl hrát aktivnější roli v dohledu nad velkými společnostmi. Ve vytváření fúzí a monopolů by měl bránit například zpřísněním legislativy nebo dokonce

³ Překlad autora. Původní znění: „small in power, small in employee size, and small in geographical scale. To be more precise, one should say small enough for that it is not an issue of absolute size but one of proportion between the scale of a business and everything else around it. Altogether, it means that powerful, large, transnational corporations should be broken down into smaller entities.“ (Parrique, 2019, s. 546)

⁴ Překlad autora. Původní znění: „Small in power means preventing private firms from achieving a situation of monopoly that would grant them too-big-too-fail privileges. I will neither surprise nor offend anybody if I state that private monopolies are problematic and should be broken down.“ (Parrique, 2019, s. 546)

přímo tím, že zapříčiní rozdělení dané společnosti na menší. K této regulaci a monitorování by mělo docházet zejména ve strategických odvětvích a jako příklad takového odvětví zde Parrique uvádí potravinářský průmysl (tamtéž).

Velcí producenti mohou použít spoustu cest pro to, jak získat výsadní postavení na trhu a jak své potraviny udělat dostatečně levnými na to, aby byly v obchodech lidmi zakoupeny přednostně. Existuje mnoho způsobů, jak toho dosáhnout a jedním z nich je snížení nákladů na výrobu, což lze realizovat například využíváním levné pracovní síly, což platí nejen pro pěstování plodin na poli, ale i pro práci v halách a továrnách, která je dostupná zejména v chudých zemích, kde jsou mzdy nižší. Velcí producenti tedy pro řadu pracovních úkonů hledají místa a zaměstnance právě tam.

Dokladem těchto praktik nám může sloužit řada odhalených kauz. Příkladem může být třeba jedna relativně nedávná, konkrétně z roku 2020, kdy byla odhalena levná dětská práce využívaná na farmách dodávajících kávová zrna několika velkým společnostem, mezi nimi i zmíněné společnosti Nespresso (The Guardian, 2020)⁵.

Další způsob, jak ušetřit náklady při výrobě potravinových produktů, je používání levných jednorázových obalů, což vede k vytváření nadměrného množství odpadu.

Co se týká způsobů dopravy, zde jsou velké společnosti také napřed. Využívají výhodné způsoby dopravy, aby snížily náklady na přepravu svých výrobků. Ačkoliv je doprava na velkou vzdálenost komplikována tím, že hrozí znehodnocení produktů, přesto se při dostatečném zabezpečení, například velkým množstvím ochranného obalového materiálu a zajištěním stálé teploty v přepravních prostorách, tato strategie vyplatí. Pro dopravu jsou mimo jiné využity nákladní lodě a firmy nechávají často svá plavidla registrovat v zemích, kde lze odvádět nízké daně – typická praxe je to třeba v Panamě nebo Libérii (BBC, 2014)⁶.

Mimo jiné i díky zmíněným příkladům mají v některých odvětvích velcí producenti navrch a mohou své ceny tlačit dolů. Těmto cenám pak menší producenti, případně místní farmáři, často ani nemohou být schopni konkurovat. Jsou tak nepřímou nuceni se uchýlovat k řadě praktik, jež jim pomohou snižovat náklady a vyprodukovat více. Tlak získat z plodících rostlin co nejvíce dohání velké i malé producenty k používání mnoha hnojiv, pesticidů a dalších chemických látek, která mají proces růstu rostlin zkvalitnit a zdokonalit,

⁵ Dostupné z: <https://www.theguardian.com/business/2020/mar/01/children-work-for-pittance-to-pick-coffee-beans-used-by-starbucks-and-nespresso> [cit. 11. 3. 2023]

⁶ Dostupné z: <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-28558480> [cit. 11. 3. 2023]

a jejichž vedlejším efektem je značené znečištění půdy, vody a fakticky též kontaminace těl živočichů.

Pro uvedení konkrétnějšího příkladu byl v České republice do roku 2020 povolen k užití Dimethoat. Autoři textu zabývajícího se environmentálními aspekty povolených skupin pesticidů u nás, publikovaného Českou chemickou společností, popisují zmíněnou látku takto: „Jako potenciálně nejrizikovější se z organofosfátů jeví Dimethoat v současnosti používaný jako akaricid, insekticid a nematocid pro většinu v současnosti běžně pěstovaných polních plodin (brambory, ječmen, pšenice) či ovocné stromy (ořešák, višně, jablono)“ (Vlček, Pohanka, 2011, s. 908–912).

To tedy znamená, že i pro rostliny, které dokážou bez větších obtíží v našich podmínkách vyrůst a plodit, se často používají látky, které mají za cíl je nejenom ochránit před škůdci a chorobami, ale též zvýšit jejich výnosy a případně i zlepšit jejich kvalitu.

Snižování nákladů na produkci potravin jde ruku v ruce se snahou zvyšovat objem produkce. Mnoho producentů jde právě zmíněnou cestou využívání chemických látek, což může mít jak relativně okamžitý dopad na zdraví zaměstnanců, kteří jsou látkám bezprostředně vystaveni, tak i dopad v dlouhodobějším horizontu, který se projeví později na životním prostředí a společnosti obecně.

Existuje však stále více malých a středních podniků, které se snaží klást důraz na dlouhodobou udržitelnost produkce potravin a na minimalizaci negativních dopadů, jak na životní prostředí, tak i na zdraví lidí.

1.1 Cesta potravin

Jak míní Lucie Sovová (2020) v jednom ze svých nedávných textů: „Je třeba upustit od industriální produkce potravin, jež je závislá na fosilních zdrojích, produkuje emise skleníkových plynů a vede k úpadku biodiverzity, degradaci orné půdy, kontaminaci vody i ovzduší“ (Sovová, 2020, s. 13).

Masově produkované potraviny pak často cestují tisíce kilometrů, než se dostanou k našim stolům. A jedná se jak o primární potraviny, jako je ovoce, zelenina, tak i o ty, které vyžadují zpracování nebo jsou v průběhu procesu přeměněny v polotovary. Dlouhá cesta potravin má řadu důsledků, například zhoršení kvality potravin a snížení jejich nutričních hodnot nebo negativní dopad na životní prostředí. Primární potraviny jsou sklizeny a sbírány v nedostatečné zralosti, aby vydržely dlouhý transport, při kterém je třeba použít i množství obalového materiálu, aby se zabránilo poškození nákladu. Některé potraviny zase vyžadují

chlazení nebo zmrazení – takovými je například maso a mléčné výrobky, ale i některé druhy ovoce a zeleniny. Tyto a mnohé další potraviny musí být během přepravy udržovány v určité teplotě a jsou ještě obvykle umístěny v chladicích zařízeních nebo speciálních kontejnerech (Mbow, Rosenzweig, Barioni, Benton, Herrero, et. al., 2019, s. 81).

Dle dat Ministerstva zemědělství ČR patří mezi nejvýznamnější dodavatele do České republiky ze zemí Evropské unie Španělsko, Nizozemsko, Polsko, Německo či Itálie. Tyto země k nám dovážejí zejména ovoce a zeleninu. Vedle toho jsou pro nás důležitým zdrojem exotického ovoce, za jaké se u nás považují banány, citrusy nebo ananas, státy jako například Kostarika, Kamerun, Kolumbie, Ekvádor, Panama a Jižní Afrika (Němcová, Buchtová, 2022). Zejména tyto plody musí urazit nejdelsí cestu. Je důležité, abychom si byli vědomi toho, že přeprava potravin na tak velké vzdálenosti má vliv nejen na samotné potraviny, ale i na životní prostředí. Čím delší cesta naše potraviny čeká, tím náročnější je proces přepravy, tím pečlivěji je třeba je uskladnit, zabezpečit a v omezeném čase i dopravit do cíle. Čím náročnější a delší je jejich cesta, tím větší zátěží pro životní prostředí se stávají.

Rozhodování konzumentů při nakupování se ale většinou neděje na základě původu potravin a významnějším měřítkem bývá cena. Pokud potraviny, a především ovoce a zelenina navíc vypadají vizuálně hezky, jsou spotřebitelé uspokojeni a již mnoho nepřemýšlí nad tím, jak bylo nutné potraviny chemicky ošetřit, aby vypadaly takto lákavě, a jak dlouhou cestu urazily, než se dostaly do našich regálů. Nicméně do rozhodnutí nakupujících se toho propisuje ještě daleko více. Dle knihy *Confronting Consumption* je nutné brát v potaz celý komoditní řetězec a nelze se zaměřovat pouze na interakci výrobců a spotřebitelů, jako je tomu obvykle ve většině vytvořených modelů ekonomické činnosti (Princen, Maniates, Conca, 2002, s. 15). Neměli bychom tedy zapomínat, že „spotřebitelská rozhodnutí jsou silně ovlivňována, utvářena a předurčována celým řetězcem vzájemně provázaných rozhodnutí a mocenských zásahů uplatňovaných při vytváření, distribuci, spotřebovávání a odbytu komodit”⁷ (tamtéž).

Kvůli stále rostoucímu dovozu potravin se v devadesátých letech minulého století začíná hovořit o problematice food miles neboli potravinových mílích. „Koncept food miles předpokládá ekologickou degradaci jako důsledek dlouhých vzdáleností, které musí jídlo

⁷ Překlad autora. Původní znění: „consumption decisions are heavily influenced, shaped, and constrained by an entire string of linked choices being made, and power being exercised, as commodities are created, distributed, used, and disposed of.“ (Princen, Maniates, Conca, 2002, s. 15)

urazit, a vysoké spotřeby paliva. Čím kratší je tedy cesta potravin, tím lépe” (Spilková, 2016, s. 16).

Koncept či indikátor *food miles* bychom při tématu produkce a spotřeby potravin a jejich dopadu na životní prostředí rozhodně neměli opomíjet. Dle zmíněné zprávy organizace SAFE s názvem „The Food Miles Report: The dangers of long-distance food transport” (2011) potravinové míle neznamenaají pouze větší znečišťování ovzduší, ale také více obalových materiálů na produktech a více postřiků na ovoci a zelenině, aby dlouhou vzdálenost překonaly bez újmy. Výrazem se však bohužel často myslí „pouze skleníkové plyny vypouštěné při přepravě, nikoliv veškeré škody způsobené potravinami na dlouhé vzdálenosti. To dává těm, kteří se chtějí vyhnout přijetí opatření, záminku k tomu, aby jednoduše obcházelí vážné problémy našeho zemědělského a potravinového systému”⁸ (Hird, Longfield, 2011, s. 3).

Dalším možným ukazatelem ekologické zátěže potravin je pak uhlíkové účetnictví. Jak však uvádí Spilková (2016), to koncept *food miles* do jisté míry kritizuje. „Některé studie poukazují na fakt, že lokální potraviny nemusí mít vždy menší ekologické dopady než globálně dodávané potraviny”, a to zejména proto, že „díky variacím v různých eko-regionech se může stát, že pěstování lokálních potravin je naopak mnohem náročnější na zdroje (zavlažování, zamrazování atd.) než jejich pouhý dovoz“ (Duram a Obelholtzer, 2010 in Spilková, 2016, s. 16).

Uhlíkové účetnictví je jedním z nástrojů, který dopomáhá individualizace odpovědnosti. Pomáhá spotřebitelům lépe pochopit, jak jsou jejich zdánlivě nepatrná rozhodnutí o tom, co se rozhodnou nakoupit, součástí celého řetězce, nicméně ani tak dostatečně nenastíní celý systém v pozadí. V rámci uhlíkového účetnictví se zohledňuje mnoho faktorů, jako je například způsob výroby potravin, způsob zpracování a dopravy, ale propisuje se do něj i to, jaký způsob dopravy si zvolí sám spotřebitel při své výpravě za jídlem. Uvažováním nad vícero faktory, jako je právě lokální produkce spolu se sezónností, bychom mohli do jisté míry lépe uspokojit jak zastánce *food miles*, tak i uhlíkového účetnictví.

Proto je diskutován též pojem *foodshed*. Pro tento koncept je ústřední geografická oblast, ze které daná komunita čerpá své zdroje potravin. Producenti či pěstitelé fungující

⁸ Překlad autora. Původní znění: „It describes only the greenhouse gases emitted from the transport, not the full damage of long distance food. This gives those want to avoid taking action an excuse simply to tinker round the edges of the serious problems in our farming and food system“ (Hird, Longfield, 2011, s. 3).

pro komunitou podporované zemědělství, se nacházejí ve stejné oblasti jako jejich odběratelé a spotřebitelé. Tím dochází ke zmenšení vzdálenosti, jíž potraviny musí urazit, aby se dostaly ke koncovým zákazníkům, což má za následek nižší emise způsobené dopravou. Výhodou *foodshed* je také podpora místních zemědělců a drobných producentů, kteří by jinak mohli být v konkurenci s velkými korporacemi produkujícími a distribuujícími potraviny na velké vzdálenosti. Kromě toho, že se tak podporuje místní ekonomika, mohou být potraviny z *foodshed* také čerstvější a kvalitnější než ty dovezené z daleka. Kromě důrazu, který je tu kladen na udržitelnost a sezónnost pěstovaných plodin a dalších produkovaných výrobků, je pro myšlenku *foodshed* také poměrně důležitým aspektem komunita jako taková. Aby skutečně došlo k podpoře drobných producentů, může být někdy potřebná také edukace spotřebitelů pro zvýšení poptávky po místních potravinách. „Tuto poptávku lze podporovat prostřednictvím vzdělávacích strategií (školní zahrady, identifikace lokálních sezónních jídel, potravinové průvodce atd.), ale také právě podporou vhodných potravinových sítí v rámci lokální potravinové ekonomiky (farmářské trhy, komunitou podporované zemědělství, školní či komunitní zahrady). Koncept *foodshed* tedy spojuje fyzický, biologický, sociální a intelektuální komponent multidimenzionálního prostoru, ve kterém žijeme a stravujeme se” (Kloppenburger, Hendrickson a Stevenson in Spilková 2016).

Masová produkce potravin, která je na trhu dnes dominantní, má řadu environmentálních i sociálních negativních efektů, ať už způsobených při samotném pěstování plodin nebo při jejich transportu. Proto je na místě brát zmíněné ukazatele jejich dopadů na vědomí a zvažovat udržitelnější způsoby zemědělství a alternativní způsoby produkce potravin, jakými mohou být kupříkladu komunitou podporované zemědělství, samozásobitelství, systémy bedýnek či farmářské trhy s lokální nabídkou produktů.

2 Potraviny v růstu

Filozofie a praxe, které byly zmíněny na konci minulé kapitoly, jsou výrazně šetrnější k životnímu prostředí, snaží se promýšlet a minimalizovat negativní dopady, které se se zemědělskou produkcí pojí, a zastávají ekologické postupy. Nejsou však tak výrazně marketingově propagovány a podporovány, jako je tomu u supermarketů a podobných velkoobchodních prodejen (nejen) potravin. Tyto velké obchody dominují na trhu a mají i svůj vliv na utváření spotřebitelských preferencí a nákupního chování. Snaží se především

různými způsoby lákat zákazníky, především pak nízkými cenami, širokým výběrem a pohodlností nákupu na jednom místě.

Čeští spotřebitelé na počátku 90. let vítali pohodlnější způsob získávání potravin skrze „příliv zahraničních řetězců a velkoplošných maloobchodních prodejen se širokou nabídkou napříč všemi sortimenty s otevřenou náručí“ (Spilková, 2016, s. 7). Snadnější přístup k produktům a později i k různorodému sortimentu z celého světa může minimálně pocitově zlepšovat kvalitu života zákazníků.

Zapojení se do globálního obchodu ale vítají i státy. Nelze opomenout, že v procesu globalizace hraje světový obchod nepochybně svou roli. Má vliv na světovou ekonomiku, a může mít dopad na ekonomický růst, životní úroveň a bohatnutí v závislosti na různých faktorech. Na jednu stranu může rozvíjení obchodu s potravinami umožňovat státům vydělávat na produkci a exportu tam, kde mají konkurenční výhodu oproti jiným, a naopak importovat zboží, na které by nebylo výhodné vynakládat výrobní prostředky. „Kapitalistické zemědělství proměnilo planetu. Některé země se staly výlučnou doménou specifických druhů plodin a plodinových systémů: staly se monokulturami určenými k tomu, aby plodily peněžní zisk“ (Patel a Moore, 2020. s. 186–187).

Příkladem takové komodity může být sója, jejímž největším světovým producentem je Brazílie, která dle odhadů nabízí 131 milionů tun ročně. Největším zprostředkovatelem dopravy z Brazílie do Evropy je Nizozemsko, skrz které se sója, buď v původní podobě nebo jako sójové pokrutiny, dostane až k nám do České republiky, kde její pěstování ve větším měřítku běžné není (Uhnák, 2021).

Zapojení státu do globálního obchodu může přispět ke zvyšování životní úrovně jednotlivců, když jim umožní prodávat zboží dál na mezinárodní trh. Může také docházet k rozvoji venkovských oblastí při vytváření nových pracovních příležitostí. Na stranu druhou však může globalizace obchodu s potravinami mít značně negativní dopad na určité regiony či na lokální výrobu potravin z důvodu využívání invazivních způsobů zemědělství (postavených na aplikaci chemických prostředků) a levné pracovní síly (často zejména v rozvojových zemích, kde pracovníci nedostávají dostatečně zapláceno za práci v nepříznivých podmínkách), a kvůli dovážení potravin na dlouhé vzdálenosti za nízké náklady. Myšlenka, že se v méně vyspělých státech pomocí strukturálních změn a zapojení do globálního obchodulepší životní úroveň, nebyla úplně správná. Mnoho chudých zemí

je nyní v nezáviděníhodné pozici, kdy musí vyvážet suroviny jinam, aby je později nakoupily zpět jako hotové produkty“⁹ (Bell, 2004, 87–88).

Dalším negativním aspektem globalizace obchodu s potravinami je nerovnoměrná distribuce bohatství, jak mezi geografickými oblastmi, tak i mezi socioekonomickými skupinami. Velké korporace mají často větší prostředky a silnější hlas při prosazování svých zájmů na světovém trhu, což velmi často znevýhodňuje místní zemědělce a další menší producenty potravin, a skrze ně dopadá i na jejich zaměstnance.

Globalizace obchodu s potravinami má v mnoha směrech vliv na ekonomický růst, rozvoj a životní úroveň v daném státu či regionu a také na distribuci bohatství. Je proto velmi důležité, abychom si byli vědomi faktorů, které mohou tuto dynamiku ovlivňovat.

2.1 Dominantní potravinové sítě

Jak již bylo nastíněno v kapitole zabývající se přiblížením problematiky globálních potravinových sítí, dominující potravinové sítě jsou přístupy k produkci, zpracování a distribuci, které v tomto odvětví převažují. Můžeme hovořit o dominanci z pohledu geografie (zda v rámci území, státu či regionu dominuje jedna nebo více společností), nebo ji pojímat v širší rovině, kdy se díváme na celkové převažování na globálním trhu. Tyto systémy se obvykle skládají z několika velkých producentů/společností, kteří mají kontrolu nad většinou produkce, zpracování a distribuce potravin, a proto se také dělí o většinový zisk v této oblasti, zatímco menší producenti se snaží na trhu udržet. Nadnárodní korporace často vytváří obrovský objem produktů s využitím masové výroby a následně distribuují své zboží ekologicky nákladnými cestami. To vše má značně negativní dopady na životní prostředí i na zdraví lidí (Bell, 2004, s. 53–56).

Celý řetězec obchodování s potravinami zahrnuje různé aktéry, jejichž úlohy se často překrývají nebo jich mají dokonce více. Základními články tohoto řetězce jsou v každém případě zemědělci, kteří pěstují plodiny a chovají zvířata. Další kroky, jakými je zpracování potravin, převoz a prodej, mohou mít jednotlivé firmy jako svou hlavní specializaci, ale pokud mají finanční a kapacitní prostředky, mohou tyto aktivity kombinovat v rámci strategií vertikální integrace a přizpůsobovat se lépe trhu, což je pro menší producenty obtížný úkol a musí spoléhat na podporu ze strany svých stálých zákazníků (Princen, 2002, s. 112–113).

⁹ Překlad autora. Původní znění: „Many poor countries are in the unenviable position of exporting raw materials elsewhere, only to buy these materials back later as finished goods“ (Bell, 2004, s. 88).

V tomto systému zároveň vznikají problematické nerovnosti mezi jednotlivými producenty a distributory, což může vést k nevyváženosti moci a vykořisťování některých aktérů v dodavatelském řetězci. Menší zemědělci a drobní výrobci jsou často závislí na dodavatelských řetězcích a mají omezenou vyjednávací sílu, což je činí zranitelnými vůči silnějším aktérům na trhu. Za jejich produkty jim mohou být nabídnuty nízké ceny, které dostatečně neodrážejí výrobní náklady, ale které jsou zemědělci nuceni přijmout, aby se na trhu vůbec udrželi (tamtéž).

Nedílnou součástí řetězce je samozřejmě i samotný spotřebitel, který má na problematice týkající se potravin svůj podíl. Díky neustále se rozšiřující nabídce mají zákazníci na výběr z nepřeberného množství potravin různých barev, příchutí i vůní. Namísto svobodnějších spotřebitelských rozhodnutí a větší možnosti volby ale přichází spíše nutnost volit (Eriksen, 2010).

Clapp (2002) hovoří o negativních dopadech spotřebního řetězce na životní prostředí, a to nejen při tématu produkce a distribuce, ale napříč celým tímto řetězcem, přičemž upozorňuje na oddalování se od dopadů, jak geograficky, tak myšlenkově, a tím i od problémů, jež se s ním pojí. „Když sledujeme využívání zdrojů po celé délce řetězce, najdeme dvě skupiny výstupních bodů: odpad z výroby v každém bodě řetězce, a odpad ze spotřeby v bodě konečného užití. K oddalování a předpokládaným dopadům na životní prostředí dochází tehdy, když jsou klíčové rozhodovací subjekty – výrobci a spotřebitelé – odděleny od rozhodnutí, která přímo vedou ke vzniku a likvidaci odpadů“¹⁰ (Clapp, 2002, s. 156). Clapp (2002) předpokládá, že k takovému oddalování se odpadu ze spotřeby dochází s rozmachem industriální společnosti a s růstem ekonomické globalizace.

S tím souvisí také rozmach supermarketů, velkoobchodů či maloobchodů, tedy dnes mainstreamových prostorů pro získávání potravin. Velcí prodejci převládají na trhu z několika důvodů a svou dominanci upevňují skrze vícero aktů. Spotřebitelé, kteří vyhodnocují své potřeby a preference, následně hledají produkty, jež jim tyto potřeby uspokojí. Nejdůležitějším faktorem při rozhodování spotřebitelů by se na první pohled mohly zdát být hlavně nízké ceny produktů, čehož jsou si velcí producenti vědomi, a proto také často prvoplánově lákají na různé slevy a akce. Prodejci nicméně dotahují strategii

¹⁰ Překlad autora. Původní znění: „By following resource use all the way down-stream one finds two sets of end points: waste from production at each node of the chain and waste from consumption at the end-use node. Distancing and its predicted environmental impacts occurs when key decision makers—producers and consumers—are separated from the decisions that directly lead to the generation and disposal of waste“ (Clapp, 2002, s. 157).

na zákazníky téměř k dokonalosti: „Supermarkety ovládají nakupující i jinými způsoby. Umístění potravin často rozhoduje o tom, co si spotřebitelé kupují. Například každá velkoobchodní síť si dává záležet na tom, kam umístí potraviny přitažlivé pro děti (obvykle na dolních policích). Strategické umístění zboží a zdůrazňování slev má vliv na to, co lidé kupují. Výrobci a dodavatelé mezi sebou bojují o výrazné umístění jejich zboží (nejlépe v přední části obchodu). Potraviny umístěné na nápadných místech se prodávají daleko rychleji než ty, které jsou v obvyklých seskupeních” (Ritzer, 1996, s. 111). Do strategie prodejců se tedy propisuje řada dalších okolností – od životní úrovně jednotlivců a individuálních návyků až po marketingovou propagaci různých produktů.

Kvůli promyšlené marketingové propagaci se stále více vzdalujeme svobodnému výběru svého jídla, neboť jak bylo právě ilustrováno, na tom, aby byla naše spotřebitelská rozhodnutí maximálně ovlivněna, se pracuje prakticky neustále. „Minimálně od padesátých let 20. století jsme proto potravinářskými korporacemi přesvědčováni, že stejně jako vojáci ani my nemáme na vaření čas. Místo kulek a šrapnelů kolem nás přece létají informace, které je třeba zpracovat. Musíme se přece věnovat tolika zajímavějším věcem” (Uhnák, 2014).

Při podsouvání tohoto narativu, který nepřichází pouze ze stran zmíněných potravinářských korporací, můžeme tedy postupně nabývat pocitu, že nemáme čas nejen na vaření vlastního domácího jídla, ale už nemáme ani čas se zaobírat tím, odkud suroviny pochází nebo kdo je zpracoval.

Vzdalujeme se tu tedy dvěma věcmi. V první řadě zejména samotnému procesu produkce potravin, což může mít za následek odtržení od lokálního trhu. Pokud spotřebitelé ztrácejí zájem o znalosti, odkud potraviny pocházejí nebo jaké jsou jejich výrobní podmínky, mohou se stávat méně citlivými na podporu místních zemědělců. Tento problém má v širším kontextu kořeny v industrializaci a centralizaci zemědělství. Po druhé světové válce došlo k narušení vztahů mezi výrobci potravin a jejich spotřebiteli, a to dle Spilkové právě zejména vlivem masivní industrializace zemědělství v demokratických zemích a kolektivizace a centrálního plánování v zemích socialistických. Tento přechod měl za následek přerušování přímých dodávek potravin a jejich nahrazení prostřednictvím zemědělských komplexů a velkoobchodníků (Spilková, 2016, s. 13). Zmíněná industrializace a centralizace zemědělství měly převážně ekonomické důvody, jako je zvýšení produktivity a efektivnosti, čímž vzniklo prostředí pro vznik masové produkce a levných potravin ke spotřebě.

Těž se ale v současné době vzdalujeme procesu přetvoření surovin na jídlo. „Můžete

se cestou z práce zastavit na trhu a koupit si všechny chody. Jídlo si pak připravíte tak, že rozbalíte balíček – žádné další vaření není nutné. Supermarkety bývají zaplněné i různými druhy produktů, které zvyšují efektivitu pro ty, kdo stále chtějí „vařit“ doma. Můžete si koupit třeba namíchané směsi, které usnadňují přípravu „domácích jídel“ – například koláčů, pirožků, palačinek a vafelí. Už není potřeba nekonečně dlouho míchat horkou obilnou kaši, může se připravit jednoduše tak, že nalijete horkou vodu na směs ze sáčku” (Ritzer, 1996, s. 59). V tomto přístupu k přípravě jídla se odráží řada rysů moderní společnosti. Rychlé tempo moderního života a nedostatek volného času často vedou k preferenci snadných, a hlavně rychlých, možností přípravy jídel.

Autoři publikace *Dějiny světa na příkladu sedmi laciných věcí* (2020) hovoří v kontextu kapitalistického zemědělství o laciném jídle. Pro něj je typické vyprodukování více kalorií za kratší průměrnou dobu. Ačkoliv autoři knihy přiznávají, že některé nekapitalistické kultury měly také velmi vysoký objem produkce potravin i s vynaložením poměrně malého úsilí, rozdíl tkví v tom, že postupem času a s nárůstem obyvatel nebylo možné trvale vzrůstající produktivitu práce v zemědělství udržet. Díky lacinému jídlu, které je produktem mimo jiné právě kapitalistického zemědělství, může tento systém, orientovaný na zisk, fungovat a reprodukovat se. Je pro něj totiž naprosto klíčové mít k dispozici potraviny, které si budou moci dovolit i lidé s nízkými příjmy, aby nebylo třeba příliš zvedat jejich mzdy. Nízké náklady na produkci potravin umožňují, aby zemědělství produkovalo vysoký zisk, ten však zdaleka není rovnoměrně rozdělen. Mocenská infrastruktura, která je součástí tohoto systému, proměňuje ekologii ve městech i na venkově, a právě tato proměna je spojena s nerovnostmi (Patel a Moore, 2020, s. 187–191).

2.1.1 Limity stávajícího potravinového systému

Růst ekonomiky často znamená též zvýšenou spotřebu přírodních zdrojů a snahu peněžně ohodnotit i aktivity, které primárně nejsou motivovány finančním ziskem. Služby a zboží, které dříve nebyly určené k obchodování se dostávají na trh, což způsobuje změny jak v mezilidských vztazích, tak i ve vztahu k přírodě. Ekonomický systém kapitalismu se snaží, z důvodu konkurenceschopnosti i zvyšování zisků, obsáhnout stále více sfér, což je v základu procesu komodifikace. „Komodifikace byla často kritizována z toho důvodu, že některé věci by neměly být ani na prodej, ani se řídit tržní logikou. Velká část polemik vychází z historicky podloženého zjištění, že komodifikace proměňuje hodnoty, jimiž se řídí

jak vztahy mezi lidmi navzájem, tak i mezi lidmi a přírodou, neboť tyto vztahy nabývají podoby tržních transakcí“¹¹ (Gómez-Baggethun, 2015).

Komodifikace se propisuje i do našeho vztahu s potravinami. Způsob, jakým chápeme jídlo se proměňuje, pokud se k němu vztahujeme pouze jako k prostředku pro uspokojení základních potřeb. Stává se obchodovaným zbožím, k němuž nevznikají výraznější vazby. Je přitom zásadní, abychom nepřehlíželi rozdíly, které jsou mezi potravinami vypěstovanými lokálně a udržitelně, a těmi, které vznikly v doprovodu nevyhovujících podmínek pro pěstitele a s výraznými dopady na životní prostředí. Opomíjením aktivit, které se váží s produkcí potravin, bychom tento složitý řetězec degradovali na pouhý sled tržních transakcí, na což Gómez-Baggethun (tamtéž) kriticky upozorňuje.

Dle zprávy IPCC z roku 2019 má převládající systém obchodu s potravinami své limity, projevující se alarmujícími dopady na životní prostředí, neboť rostoucí globální obchod zvyšuje spotřebu energie a znečišťování planety. Globální obchod s potravinami zahrnuje kupříkladu devastaci půdy způsobenou nedostatečně šetrným zemědělstvím nebo emise způsobené mimo zemědělskou produkci z odvětví energetiky či průmyslu, které souvisí s přepravou potravin, čímž tento systém přispívá ke zvyšování množství skleníkových plynů v ovzduší, a prokazatelně tak přispívá též ke klimatickým změnám. Rozšiřování zemědělské půdy na úkor přírodních ekosystémů, včetně odlesňování a odstranění mokřadů, má ničující dopad na biodiverzitu a ekosystémy. Úbytek přírodních habitatů vede ke ztrátě druhové rozmanitosti a vyhynutí mnoha živočišných a rostlinných druhů. Některá opatření, která byla pro ochranu ekosystémů přijata, by měla zmírňovat projevy změn klimatu, zabránovat degradaci půdy a podporovat udržitelnou produkci potravin (Shukla, Skea, Calvo Buendia, Masson-Delmotte, Pörtner, et. al, 2019).

Pro zvýšení dostupnosti potravin, zejména v chudších zemích, se přistoupilo k intenzivnějším metodám v zemědělství zahrnujícím řadu chemických látek. Ač se tedy objem vyprodukovaných potravin výrazně zvýšil, dopady na zdraví lidí byly často katastrofální. Z mnoha oblastí v Indii se kupříkladu staly klastry rakoviny. Některé vesnice byly dokonce oficiálně označeny jako „vesnice zasažené rakovinou“. A ačkoliv se spotřeba pesticidů v Indii rapidně zvýšila, to samé se nedá říct o dostupnosti potravin v této zemi

¹¹ Překlad autora. Původní znění: „Commodification has been often criticized on the grounds that some things ought neither to be for sale nor governed through the market logic. Much of the controversy stems from the historically grounded observation that commodification transforms the values that govern the relationships between people and between people and nature as these adopt the form of market transactions“ (Gómez-Baggethun, 2015).

(Kumar a Kumar, 2016 in Patel a Moore, 2020). I když mohou současné zemědělské postupy mít své výhody v podobě navyšování objemu vyprodukovaných potravin a snižování jejich cen, je toto jednání vykoupeno tvrdou daní.

Překážky pro zlepšení potravinové bezpečnosti zahrnují ekonomické faktory (jako jsou ceny nebo dostupnost a stabilita dodávek), stejně jako tradiční sociální a kulturní normy. Dá se předpokládat, že očekávaná změna klimatu přinese také změny v produkci a cenách potravin po celém světě. Změny, mezi něž v souvislosti s pěstováním plodin patří hlavně extrémní počasí, budou pociťovat zejména lidé v chudších zemích, neboť potravinové ztráty jsou v těchto zemích velmi časté kvůli využívání nedostatečných technologií, omezené infrastruktury a neefektivnímu fungování trhů (Shukla, Skea, Calvo Buendia, Masson-Delmotte, Pörtner, et al., 2019).

Ačkoliv by tedy světový trh s potravinami mohl být k užítku při zásobování zemí tzv. Třetího světa, má povětšinou spíše negativní dopady – vedle již jmenovaných přímých forem zátěže životního prostředí také proto, že skrze marketingovou propagaci a rozšiřování sortimentu o zahraniční výrobky, podněcuje k nadměrné spotřebě a nešetrnému zacházení s jídlem. Vedle dalších se tak podílí na udržování běžícího pásu výroby (Schnaiberg, 1980) v chodu.

Zde se právě skrze nadměrnou spotřebu, která podobně jako environmentální znečištění není ve světě rovnoměrně rozložena, dostáváme k problematice sociálních limitů ekonomického růstu. Jedním z hlavních aspektů těchto limitů je nerovnost. Příjmová a majetková nerovnost, a taktéž nespravedlivé distribuování zisků, může vytvářet sociální napětí mezi obyvateli. Nerovnost může vést k nevyrovnanému přístupu jak k základním službám, jakými jsou zdravotní péče či vzdělání, tak i k dostatečnému množství (kvalitních) potravin.

V problematice nerovností upozorňuje Fraňková na skutečnost, že ačkoliv je často používaným argumentem ve prospěch mezinárodního obchodu a specializace na určité zboží to, že je výhodný pro všechny zúčastněné, je toto tvrzení poměrně sporné. A to zejména ve chvíli, kdy je obchodování mezi státy nikoli svobodným rozhodnutím, ale nutností, jako je tomu třeba v případech, kde jde o základní potraviny (Fraňková, 2015, s. 137).

„I když ale z mezinárodního obchodu mají prospěch ekonomiky na úrovni států, neznamená to ještě, že z něj mají prospěch opravdu „všichni“, do značné míry záleží na vnitrostátní míře nerovností a stupni přerozdělování příjmů z obchodu. Opět, skutečnost

skrze statistiky ukazuje, že míra nerovnosti v rámci jednotlivých států je v mnoha případech značná, a teze o výhodnosti „pro všechny“ tedy neplatí univerzálně” (tamtéž).

Vše zmíněné negativně ovlivňuje společenskou sounáležitost a životní úroveň obyvatelstva. Z textu Fraňkové vyplývá, že bohatství ve společnosti se každopádně ani zdaleka nedistribuuje rovnoměrně. Dle Jacksona (2009) se nepotvrzuje ani tzv. efekt prokapávání, je tedy možné říci, že ačkoliv bude HDP v budoucnu stoupat, nepovede ke zlepšení životní úrovně všech jedinců napříč společnostmi (Jackson, 2009, s. 6), ale naopak budeme nadále pozorovat rozevírající se nůžky mezi bohatnoucí elitou a nižší vrstvou a také stále markantnější dopady lidské činnosti na životní prostředí. Růst může mít negativní dopady na sociální struktury komunit. Zvyšující se urbanizace a migrace mohou mít za následek sociální vyloučení, nezaměstnanost a chudobu. Sociální limity ekonomického růstu představují výzvu, kterou je třeba řešit ve snaze dosáhnout udržitelného a spravedlivého rozvoje (tamtéž, s. 8).

Na mnohé z těchto nedostatků spojených s globálním potravinovým systémem, a v širším kontextu i celkově na nedostatky, jež s sebou nese růstově orientovaná společnost, reaguje nerůstové hnutí, které se kriticky staví k rozšiřování tržní logiky do dalších sfér a oblastí lidského života. Nerůst kritizuje nejen ekonomický růst jako takový, ale stejně tak expanzi tržních hodnot do sociálních a ekologických sfér, což je proces typický pro kapitalistickou ekonomiku. Při své expanzi naráží komodifikace na limity biofyzikální, institucionální a sociální povahy. Nerůst zastává dekomodifikaci společenských vztahů a stejně tak vztahů člověka k přírodě a spolu s tím kritizuje myšlenku, že tržní nástroje mohou být řešením v otázkách ochrany životního prostředí (Gómez-Baggethun, 2014).

3 Nerůstové hnutí

Nerůstové hnutí obrací svou pozornost k problematice spojené s nastavením hodnot a struktur dnešní společnosti, které se orientují na zisk a ekonomický růst. „V myslích většiny lidí je růst stále spojen s prosperitou, nebo blahobytem“¹² (Kallis, Demaria, D’Alisa, 2015, s. 5).

Zastánci nerůstu poukazují na neudržitelnost současného způsobu života, který je zejména v západní společnosti postavený na nadměrné výrobě a spotřebě, což může vést k vyčerpání přírodních zdrojů, znečištění životního prostředí a prohlubování nerovností ve společnosti. „Nerůst znamená především kritiku růstu. Vyzývá k dekolonizaci veřejné diskuse od ekonomismu a ke zrušení hospodářského růstu jako společenského cíle. Kromě toho nerůst znamená také žádoucí směr, v němž budou společnosti využívat méně přírodních zdrojů a budou se organizovat a žít jinak než dnes. ‚Sdílení‘, ‚jednoduchost‘, ‚vzájemnost‘, ‚péče‘ a ‚společné statky‘ jsou hlavními významy toho, jak by tato společnost mohla vypadat“¹³ (Kallis, Demaria, D’Alisa, 2015, s. 3).

Na kvalitu života se nyní z velké části nahlíží skrze míru materiálního blahobytu, přičemž snahy o jeho zachycení se odehrávají prostřednictvím ekonomického růstu a jeho ukazatele hrubého domácího produktu (HDP). Ten souhrnně vyjadřuje finanční hodnotu vyprodukovaného zboží a služeb za určité období na daném území. Je také považován za ukazatel prosperity, sociálního pokroku a je klíčový pro zhodnocení dlouhodobé konkurenceschopnosti ekonomik (Nečadová, 2012, s. 3). Média často prezentují jakýkoliv náznak ekonomického růstu jako pozitivní záležitost, což také přispívá k udržování důvěry a víry v něj. Obecně tedy převládá zažitý narativ, že čím více v daném státu poroste HDP, tím více poroste také kvalita života ve společnosti, ačkoliv je tato teze již zpochybněna, protože vzhledem k podstatě tohoto ukazatele není skrze něj možné sledovat například kvalitu života populace, životního prostředí nebo pohyby v zásobách neobnovitelných zdrojů (tamtéž). Jak ukazuje Jackson (2009) ve své publikaci za pomoci Easterlinova paradoxu, rostoucí ekonomická prosperita země nutně nesouvisí s rostoucí mírou štěstí. V řadě států

¹² Překlad autora. Původní znění: „In the minds of most people, growth is still associated with an improvement, or well-being“ (Kallis, Demaria, D’Alisa, 2015, s. 5).

¹³ Překlad autora. Původní znění: „Degrowth signifies, first and foremost, a critique of growth. It calls for the decolonization of public debate from the idiom of economism and for the abolishment of economic growth as a social objective. Beyond that, degrowth signifies also a desired direction, one in which societies will use fewer natural resources and will organize and live differently than today. ‚Sharing‘, ‚simplicity‘, ‚conviviality‘, ‚care‘ and the ‚commons‘ are primary significations of what this society might look like“ (Kallis, Demaria, D’Alisa, 2015, s. 3).

i přes rostoucí HDP zůstává míra spokojenosti se životem na stejné úrovni, nebo dochází dokonce k jejímu poklesu. Naopak v chudých státech přinese i mírné zlepšení ekonomické situace výrazný nárůst spokojenosti. Samozřejmě se nelze při členění států omezovat na chudé/bohaté nebo zaostalé/rostoucí/vyspělé. Velkou roli v určování míry spokojenosti v závislosti na růstu HDP hraje politická tradice státu, historie a kultura. Ve státech s autoritářským režimem nelze nezávislé průzkumy veřejného mínění ani kvality života provádět. Růst HDP je v některých zejména asijských metropolích doslova vykoupen obrovskou mírou urbanizace, v níž se největší přírůstek HDP odehrává. V přeplněných velkoměstech postupně mohou pro nižší a střední platové třídy začít převažovat nevýhody městského života nad výhodami. S rostoucími platy rostou neúměrně také výdaje na život a míra zátěže na, která je kladena na pracovníky, si vybírá svou daň na jejich zdraví (Jackson, 2009, s. 5).

Jedna z dalších možných kritik HDP se pojí se samotnou metodou jeho výpočtu. Odhady některých mimotržních aktivit, jako je například práce v domácnosti, se nedají dost dobře a spolehlivě podchytit. Služby veřejného sektoru v „netržní části HDP“ (školství, zdravotnictví, obrana, bezpečnost atd.) jsou oceněny na základě nákladů, což neumožňuje vyhodnotit jejich skutečný objem s ohledem na změny v produktivitě práce a efektivitě. Další nedostatek se projevuje při ohodnocení udržitelnosti ekonomického rozvoje. HDP se zaměřuje pouze na měření tvorby hrubého fixního kapitálu a nebere v úvahu stav přírodního, sociálního ani lidského kapitálu a ani dopad společenských aktivit na životní prostředí. Tyto faktory mají významný vliv na udržitelnost ekonomického růstu, protože růst HDP může být nyní pozitivní, ale může se tak dít na úkor budoucího rozvoje. Kupříkladu nedostatečné zohlednění neobnovitelných přírodních zdrojů a negativní dopad na životní prostředí mohou mít dlouhodobé negativní důsledky (Nečadová, 2012). Mohou tedy vznikat i protichůdné situace, kdy třeba odstraňování ekologických katastrof ve výsledku vytváří přírůstek a je z pohledu HDP pozitivní. Na druhé straně do něj nejsou zahrnuty akty netržního charakteru, které jsou ale společensky velmi významné, jako třeba altruistické činy, projevy vzájemnosti či péče, jež velmi významně přispívají ke kvalitě života.

Zastánci nerůstu poukazují na nedostatky růstu a prosazují určité zpomalování tempa, ale je podstatné říci, že „snížování růstu není totéž, co záporný růst HDP.

Přesto je snížení HDP, jak se v současnosti počítá, pravděpodobným výsledkem opatření prosazovaných ve jménu nerůstu¹⁴ (Kallis, Demaria, D'Alisa, 2015. s. 4).

Nerůst lze dle Schneidera definovat jako „sociálně spravedlivé postupné snižování produkce a spotřeby, které zvyšuje lidskou spokojenost a zlepšuje ekologické podmínky na lokální i globální úrovni, v krátkodobém i dlouhodobém horizontu“ (Schneider, 2010, s. 512). Samotný pojem nerůst má lehce negativní nádech a vyvolává dojem stagnace nebo dokonce zastavení pokroku, jde však spíše o jakýsi ustálený stav. Serge Latouche jej vysvětluje tak, že „cílem pojmu nerůst je především zdůraznit, že se odvracíme od neomezeného růstu, jehož hnací silou je čirá honba kapitalistů za ziskem, což má katastrofální dopad na životní prostředí, a tedy i na lidstvo“ (Latouche, 2012, s. 15).

I když je zmíněná Schneiderova definice nerůstu i nadále relativně pozitivně vnímána a zachycuje nejdůležitější podstatu tohoto konceptu, není podle některých současných environmentálních ekonomů, věnujících se nerůstu, dostačující. T. Parrique se ve své práci „*The Political Economy of Degrowth*“ (2019) snaží definici rozšířit a odstranit tím chybějící konsenzus v rámci samotného nerůstového hnutí. Parrique rozlišuje tři hlavní vzájemně se překrývající dimenze nerůstu (environmentální, revoluční, utopistická). V environmentální kategorii je nerůst vnímán v kontextu ochrany životního prostředí a klade si za cíl objemově snížit produkci včetně výrobních kapacit a též snižovat spotřebu energie.

Snižování produkce a spotřeby tak, jak je myšleno v první definici, se nemůže odehrávat za předpokladu, že se nezmění společensky zažitá vnímání růstu. Za zásadní je považována konstantní kritika touhy po vývoji a setrvání v kapitalistickém uspořádání společnosti, přičemž je potřeba navrhnout možná řešení, jak potřebě růstu uniknout. Je nutné vůbec připustit myšlení mimo zažitá hranice růstové společnosti. V tomto konceptu navazuje Parrique na často používané spojení S. Latouche „*decolonisation of the imaginary*“, které podtrhuje význam osvobození lidského myšlení od těchto struktur. Latouche si je jist, že nerůst je protikapitalistický, a to zejména proto, že vedle odsuzování rozporů ekologické a společenské hranice kapitalismu, ho zpochybňuje v celé jeho podstatě (Latouche, 2012, s. 95–96).

V poslední, utopistické kategorii, považuje Parrique za zásadní, aby předchozí dva typy směřovaly ke společnosti, která je žádoucí a orientovaná na řešení. Hlavní hodnoty,

¹⁴ Překlad autora. Původní znění: „Degrowth is not the same as negative GDP growth. Still, a reduction of GDP, as currently counted, is a likely outcome of actions promoted in the name of degrowth“ (Kallis, Demaria, D'Alisa, 2015. s. 4).

kterých má být dosaženo za předpokladu snižování a emancipace, je blahobyt, šetrnost, spravedlnost, vzájemnost, svoboda a demokracie. Potřeba nerůstu je zde přetavena do příležitosti, která má být v žádoucí (utopistické) společnosti dosažená vlivem předchozích dvou konceptů (Parrique, 2019, s. 35). Parrique ve své práci zvolil zajímavý důkaz na porovnání vývoje definice v čase. Na příkladu Wikipedie prokázal, že definice nerůstu se neustále mění a je čím dál komplexnější (Parrique, 2019, s. 20).

Pro uchopení toho, jak a kým by mohly být myšlenky nerůstu přetaveny do praxe, předkládá Parrique tzv. recepty pro nerůst¹⁵ a k ingrediencím neboli strategiím uvádí: „Ať už se jedná o reformy, jako je zkrácení pracovní doby a zdanění příjmů, strukturální změny, jako jsou státem řízené finance a garance pracovních míst, nebo praktiky typu sdílených zahrad a časových bank, byla navržena různorodá opatření, která mají model nerůstu zrealizovat. Ta se opírají o implicitní teorie změny (tj. předpoklady a očekávání, které stojí za konkrétní strategií) a mají podobu explicitních opatření (tj. skutečných změn, které jsou buď prosazovány ve jménu nerůstu, nebo které díky němu nacházejí smysl)“¹⁶ (Parrique, 2019, s. 476).

Parrique tvrdí, že jakákoliv forma sociální transformace vyžaduje intelektuální a emocionální změnu postoje, který zaujímají konkrétní aktéři ke světu, přičemž je nutné, aby tato změna byla provedena ve vícero oblastech. A jako tyto uvádí oblast individuální, komunitní, trhu a státu. Aktéry jsou zde jedinci v oblasti domácností, skupiny vytvářející komunitní sféru, nakupující a prodávající na trzích a v neposlední řadě úředníci či volení představitelé státu působící ve vládách. Pro rozlišení strategií, kterých lze využívat pro dosažení transformace, vychází Parrique z rozčlenění podle Demaria et al. (2013) na tři ideální typy postojů, které se liší v tom, k jaké teorii sociální změny se přiklání. Typy těchto strategií jsou již zmíněné: opozice, reforma a alternativa. První ze zmíněných působí proti stávajícímu stavu a odporuje současnému systému, druhá se snaží současného stavu využít a v rámci možností ho měnit, a třetí strategie spočívá ve vytvoření zcela odlišného souboru aktivit fungujících mimo tento systém (Parrique, 2019, s. 477).

¹⁵ T. Parrique, The Political Economy of Degrowth, part III. Recipes for Degrowth

¹⁶ Překlad autora. Původní znění: „Let it be reforms such as work time reduction and income taxation, structural change like sovereign money and job guarantee, or practices in the likes of shared gardens and time banks, a diversity of interventions has been proposed to make the degrowth model a reality. These rest on implicit theories of change (i.e. assumptions and expectations behind a specific strategy) and take the form of explicit actions (i.e. the actual changes that are either promoted in the name of degrowth or that find meaning through it)“ (Parrique, 2019, s. 476).

Přehled možných kroků i s příklady aktivit je přehledně uspořádán v následující tabulce převzaté z publikace „*The Political Economy of Degrowth*” (2019).

Tabulka 1: Přehled možných aktivit a jejich příklady¹⁷

	1 - Opozice	2 - Alternativa	3 - Reforma
A - Domácnost	A1, odmítání létání	A2, doma vypěstované potraviny	A3, méně práce
B - Komunita	B1, guerillové zahradičení	B2, lokální měna	B3, sdílení aut
C - Trh	C1, zákaz palmového oleje	C2, nové elektrické auto	C3, daň z objemu produkce
D - Stát	D1, zrušení daňových rájů	D2, základní příjem	D3, čtyřdenní pracovní týden

Zdroj: Timothée Parrique, 2019, s. 479

Propojením strategií a oblastí, na nichž mohou aktéři jednat, vznikne rámec pro dosazení odpovídajících aktivit. V kontextu problematiky potravin lze použít jako příklad opozičního jednání v domácnosti odmítání konzumace masa. Za reformním jednáním ve sféře státu může být považován zákaz veřejných reklam (Parrique, 2019, s. 479) kupříkladu vztažených k nevyhovujícím produktům. A příkladem alternativního jednání mohou být systémy alternativních potravinových sítí, které se mohou být praktikovány jedinci individualizovaně na úrovni domácnosti, komunitně v oblasti komunit a také prodejci figurujícími na trhu.

3.1 Problematika potravin pohledem nerůstu

Jak uvádí Jehlička a Daněk, v příspěvku do sborníku *Food for Degrowth* (2021) s názvem „Quietly degrowing: Food self-provisioning in Central Europe“, sice došlo ke zefektivnění systému produkce potravin, ale zemědělství se stalo závislé na řadě chemických složek a na dálkovém obchodu. Společenské problémy se nyní projevují jako environmentální, sociální a zdravotní rizika. A není tedy vůbec překvapivé, že se stále častěji: „Objevují různé alternativní způsoby zajišťování potravin. Které byly navrženy jako způsoby odstranění nebo částečné nápravy některých nejvíce negativních problémů spojených s potravinovou

¹⁷ Překlad autora

krizí. Mezi tyto alternativy patří fair trade, ekologické farmy, farmářské trhy, komunitou podporované zemědělství a městské zahradničení. Alternativní přístupy jsou nesmírně důležité proto, že upozorňují na různé stránky potravinové krize a přitahují pozornost k pokusům o nové koncepty“¹⁸ (Daněk, Jehlička, 2021, s. 33).

A. Nelson a F. Edwards ve svém sborníku *Food for Degrowth: Perspectives and Practices* (2021) uvádějí, že v mainstreamovém systému zemědělsko-potravinářského sektoru je většina kvalitních potravin nedostupná. Na rozdíl od těch levných a zároveň nutričně nedostačujících či dokonce, po procesu chemického ošetření a převozu, zdraví ohrožujících. Vůči tomuto fungování je nerůst ve značné opozici, když nesouhlasí s podstatou nastavení, které spočívá v kapitalistické logice, komerční výrobě, tržní dynamice, profitu a regulaci ze strany státu. Při vymezování se prosazují principy skromnosti, autonomie, pospolitosti a vzájemnosti, ačkoliv je důležité, že při přechodu od růstové společnosti by mělo nejprve dojít k dekolonizaci představ o produktivitě a také dekonstrukci konceptů, které podporují dynamiku a praxi společnosti, která je postavená na růstu. Zastánci nerůstových myšlenek předkládají způsoby existování v rámci planetárních mezí a vyzdvihují různorodost a kvalitu života, snižování sociální a ekonomické nerovnosti a omezování vykořisťování planety, přičemž překonávají obecně přijímaný názor, že jiný svět není možný (Nelson, Edwards, 2021, s. 1–3).

Zmíněné hodnoty a principy jsou v alternativních způsobech produkce a distribuce potravin, ať přímo nebo nepřímo, uplatňované. Z těchto důvodů velmi dobře korespondují s nerůstem, a to zejména proto, že při fungování alternativních potravinových sítí (APS) je kladen důraz na to, aby byly potravinové sítě jak krátké a maloprodukční, tak též komunitní, lokální a integrované (tamtéž). Tímto způsobem se však v současné době pěstuje, vyrábí a směňuje pouze malá část potravin, navíc se do těchto sítí zapojují pouze některé skupiny obyvatelstva, a to zpravidla mladí lidé, nejčastěji studenti, ze střední třídy anebo pak lidé z aktivistických skupin. Mnoho APS je proto závislých na neplacené práci aktivistů a na finanční podpoře (Daněk, Jehlička, 2021, s. 34).

Nelze popřít nutnost transformace potravinových systémů, které mají zásadní vliv na sociální i ekologické katastrofy. Potravinové řetězce by měly překonat růstové paradigma,

¹⁸ Překlad autora. Původní znění: „It is not surprising that a variety of alternative approaches to food provisioning have been proposed as remedies or partial solutions to some of the food crisis’s most negative expressions. These alternatives include fair trade, organic farms, farmer’s markets, community supported agriculture and urban gardening. Such alternatives are extremely important because they highlight various dimensions of the food crisis and draw attention to experiments with novel approaches“ (Daněk, Jehlička, 2021, s. 33).

přestat kopírovat dominantní diskurz o udržitelnosti potravinového systému, a skutečně fungovat s ohledem na životní prostředí, za principu dostatečnosti, společného vlastnictví a péče. (McGreevy, Rupprecht, Niles, et. al. 2022, s. 1011)

4 Alternativní způsoby produkce a distribuce potravin

Alternativní potravinové sítě (APS) jsou praxí snahy o udržitelnější a spravedlivější způsob produkce a distribuce potravin. Zahrnují řadu způsobů produkce, mezi které patří například samozásobitelství, komunitou podporované zemědělství, systém bedýnek, farmářské trhy a další způsoby praktikující podobný vzorec způsobu nakládání s potravinami, redistribuce moci v potravinové síti či sdílení ekonomických rizik. (Spilková, 2016, s. 23)

Svou popularitu nabírají alternativní potravinové sítě již od 90. let 20. století v návaznosti na problematiku průmyslové produkce potravin. S nerůstovým hnutím korespondují alternativní potravinové sítě právě v hodnotách, které zastávají. Postupy producentů orientovaných na alternativy jsou postaveny, jak na environmentální udržitelnosti, tak na etice sociální spravedlnosti a životních podmínek zvířat. Snaží se prosazovat tyto alternativy dále, aby bylo možné transformovat potravinové řetězce docházelo k návratu ke komunitní produkci při níž budou spotřebitelé přímo propojeni s eticky fungujícími výrobci (Nelson, Edwards, 2021, s. 3–4).

„Mnohé APS, které jsou často považovány za sociálně inovativní, přinášejí tradičním postupům novodobý nádech. APS často uvádějí do praxe mnohé hodnoty a cíle nerůstu, ale v literatuře o nerůstu často nejsou zmiňovány. A pokud jsou, klade se důraz spíše na produktivní podobu APS nebo na tradiční potravinová hnutí, přičemž se ignoruje perspektiva, moderní způsob využití a kolektivní síla těchto sítí“¹⁹ (Nelson, Edwards, 2021, s. 4). A proto by alternativní potravinové sítě neměli být při hovoření o nerůstu vynechávány, ale měl by být vyzdvihován jejich společný hodnotový základ (tamtéž).

Alternativní potravinové sítě spadají dle teorie T. Parrique, která byla podrobněji představena v kapitole věnující se nerůstovému hnutí, do strategie, která se přiklání

¹⁹ Překlad autora. Původní znění: „Often considered socially innovative, many AFNs place a contemporary twist on traditional practices. AFNs often put many values and objectives of degrowth into practice but are not often mentioned in degrowth literature. When they are, there is an emphasis on productive AFNs or traditional food movements ignoring a food systems perspective, modern applications and the collective power of food movements“ (Nelson, Edwards, 2021, s. 4).

k vytváření souboru aktivit, které jsou praktikovány mimo stávající systém, jsou tedy alternativami ke strukturám a systémům, které jsou považovány za neslučitelné s nerůstem (Parrique, 2019, s. 477).

K sociální transformaci je nutná změna intelektuálního a emocionálního postoje aktérů, a vedle toho se změna musí odehrát ve čtyřech oblastech. Pokud budeme předpokládat projevy alternativ v oblastech, které Parrique (2019) zmiňuje, můžeme tyto projevy nacházet také v českém prostředí v již existujících potravinových sítích.

Strategie v oblasti domácnosti se dle Parrique opírá o vznik nových subjektů, které by zrcadlily nerůstové hodnoty a zároveň je šířily dál. Jako příklad uvádí upřednostňování volného času před prací, spolupráci před kompeticí, sdílení před vlastněním nebo dostatek před nadbytkem. Jedná se navíc o strategii zdola nahoru (*bottom-up*), tudíž skrze jednotlivce by se mělo vytvářet prostředí, kde se budou nerůstové myšlenky předávat a praktikovat. Projevy ve sféře domácnosti jsou často obdobou dobrovolné skromnosti a jejich praxí může být odmítání konzumace produktů živočišného původu, *slow-food*²⁰, pěstování potravin doma, kompostování nebo konzumace bioproduktů (Parrique, 2019, s. 480). Individuální jednání se ovšem potřebuje projevit déle také na úrovni komunity, aby zmíněné projevy nebyly pouze izolovanými akty a mohlo docházet ke změnám, které budou moci být následně uchopeny a podpořeny též legislativními kroky.

Ve sféře komunity, která je preferována pro alternativní a opoziční změny, se snaha o transformaci z jednotlivých domácností šíří, a následně se odehrává prostřednictvím skupin kolektivně v rámci sousedství. „Má podobu úpravy, odstranění nebo vytvoření instituce v souladu s nerůstovými ideály a často se záměrem vytvořit proti-systém alternativ, který by umožnil nezávislost jednotlivců a komunit na růstovém systému“²¹ (Parrique, 2019, s. 481).

Oblast komunity je pro nerůst naprosto zásadní, neboť oproti trhům či vládám je v jistých ohledech neměnná. Shlukování skupin se odehrává do jisté míry přirozeně, a v organizaci skupin, které se pohybují ve stejné geografické oblasti, tedy v sousedství či městě, je možná praxe přímé demokracie. Avšak bez podpory ostatních oblastí, tedy domácnosti, trhu a státu, nebude změna proveditelná. Například provozování komunitou

²⁰ Pozn. autora: Pojem *slow-food*, by mohl být přeložen jako „pomalé jídlo“. A jedná se o takové potraviny, které jsou konzumovány čerstvé a pěstované s ohledem k životnímu prostředí i k pěstitelům.

²¹ Překlad autora. Původní znění: It takes the form of a modification, removal, or creation of an institution in line with the ideals of degrowth and often with the intention of building a counter-system of alternatives that would render individuals and communities independent from the growth system. (Parrique, 2019, s. 481)

podporovaného zemědělství se daří více, pokud mu nekonkurují supermarkety, kde prodávají nadnárodní korporace za výrazně nižší ceny. A systémy sdílení, například družstva pro sdílení zdrojů obnovitelné energie částečně prodávají soukromým společnostem na úrovni trhu (Parrique, 2019, s. 481–482).

Úroveň trhu, „lze považovat za další typ změny na úrovni komunity, avšak soustředěnou na oblast trhů. Zabývá se změnami v chování prodávajících a kupujících, které se očekávají v souvislosti s různými obchodními podmínkami“²² (Parrique, 2019, s. 482).

Příkladem změn, které by mohly skrze trh probíhat, je podpora malých či neziskových podniků, nebo fungování sociálních podniků a organizování podle vzoru výrobních družstev. Příklad nabízených produktů na trhu jsou fair trade výrobky nebo třeba potraviny z ekologického zemědělství (Parrique, 2019, s. 482). Zvyšování poptávky po těchto produktech mohou využívat i producenti, jejichž filozofie není nutně ekologicky či sociálně orientovaná. Dochází pak třeba ke změně obalů výrobků tak, aby působily, jako kdyby byly vyrobeny šetrně k přírodě.

Parrique ke sféře trhu uvádí: „Dalo by se říci, že z hlediska nerůstu jsou tržní změny horším lékem než samotná nemoc, protože udržují nadvládu ekonomiky nad ostatními oblastmi života, proti níž nerůst bojuje. V nadměrně tržní společnosti však mohou být trhy mocnými pákami pro změnu za předpokladu, že podnětem, který je mění, není sama tržní síla. Pokud by například Tesla dokázala přivést k bankrotu všechny ostatní výrobce automobilů, kteří neprodávají elektromobily, bylo by to žádoucí z hlediska výsledku (zvýšení relativního počtu elektromobilů), ale nikoli z hlediska procesu (toto jednání je motivováno ziskem a podniknuto hrstkou jednotlivců). Změny na trhu musejí být zasazeny do širšího rámce v ostatních třech sférách, a proto zůstávají spíše vozem než lokomotivou“²³ (tamtéž).

²² Překlad autora. Původní znění: This category „can be considered another type of community-level change, albeit concentrated around markets. It deals with the changes in the behaviour of sellers and buyers that are expected from different terms of trade.“ (Parrique, 2019, 482)

²³ Překlad autora. Původní znění: „One could argue that from a degrowth perspective, market changes are a cure worse than the disease itself as they perpetuate the dominance of the economy over other spheres of life that degrowth combats. Yet, in an over-marketised society, markets can be powerful leverage points for change provided that the impetus that changes them is not a market force itself. For example, if Tesla were able to bring to bankruptcy all the other car manufacturers that does not sell electric cars, it would be desirable from an outcome perspective (increasing the relative number of electric cars) but not from a process perspective (this action being motivated by profit and undertaken by a handful of individuals). Market changes must be embedded within broader ones in the three other spheres and thus remain more of a wagon than a locomotive.“ (Parrique, 2019, s. 482)

Sféra státu je čtvrtou oblastí, kde se mohou odehrávat změny. Skrze politiku, kterou provádí, mohou orgány veřejné moci jednat v duchu reformy, opozice i alternativy. Avšak ve většině případů není v zájmech vlády prosazování nerůstových hodnot. Parrique ve souvislosti s tím zmiňuje, že zastánci nerůstu se v názoru na roli státu rozcházejí. Někteří poukazují na to, jak stát svazuje status quo, nicméně existují zde názory, že je to právě stát, který by měl tu moc podpořit a realizovat změny. S větším využitím státu a politiky shora dolů (*top-down*) by mohli být posíleny snahy o změny na předchozích třech úrovních (tamtéž).

Množství alternativních způsobů jednání napříč oblastmi změn již existuje. V kontextu alternativních potravinových sítí je to například domácí pěstování potravin (samozásobitelství), jsou to komunity provozující komunitou podporované zemědělství nebo systémy bedýnek, kdy producenti nabízejí čerstvé potraviny spotřebitelům. V těchto případech by stát mohl intervenovat a dopomáhat fungování lokálních veřejných statků, nebo tvořit vyhlášky, které by vhodně uchopovali například komunitou podporované zemědělství i za předpokladu ponechání dostatečné autonomie komunitám. D'Alisa a Kallis (2020) zastávají názor, že ačkoliv by organizace iniciativ a tlak na změnu měl vycházet zdola, je třeba se pro úspěšné realizování v jistý moment setkat se souhlasem státního aparátu.

4.1 Alternativní potravinové sítě

Alternativní potravinové sítě mohou velmi dobře korespondovat s myšlenkami nerůstového hnutí, protože se ve své podstatě snaží překonat závislost na velkých zemědělských a potravinářských producentech a řetězcích, což lze považovat za projev snahy o autonomii, která je dle Parriqua (2019) jednou ze základních hodnot nerůstu. V některých systémech, jež lze identifikovat jako APS, se pak projevuje také snaha o dostatečnost a péči.

Velcí producenti často opomíjí ekologické, sociální i zdravotní dopady své činnosti, přičemž APS kladou ve větší či menší míře na tato negativa důraz a snaží se je ve své praxi minimalizovat. Nicméně alternativní sítě nemusí být pouze formou jiného způsobu obstarávání potravin, ale mohou vyvíjet snahy na prosazení změny současného nastavení potravinového systému. Toho příkladem jsou pak zejména aktivity a socioekonomický potenciál komunitou podporovaného zemědělství, „které není pouhou nabídkou alternativy ke konvenčnímu systému, ale vyjádřením snahy transformovat současný potravinový systém směrem k více udržitelnému a spravedlivému nastavení“ (Spilková, 2016, s. 107).

Některé tyto sítě se tedy vyznačují nejen snahou o udržitelnější způsob pěstitelství, ale i o transformaci současného dominantního systému, který je soustředěn na masovou výrobu a maximalizaci zisku, s cílem vytvořit takový model fungování, jenž by byl sociálně spravedlivější ke všem aktérům. Důraz je kladen na takový způsob produkce a distribuce, při němž vznikají určité osobní vztahy mezi producenty a spotřebiteli. Spotřebitelé jsou přiblížení vzniku svých potravin, nebo se na něm přímo sami podílejí. Ve snaze zdůraznit, jak významným prvkem v těchto systémech je skutečnost, že aktéři jsou si rovnocennější a interakce mezi nimi jsou daleko více kooperativní, vzájemně prospěšné nebo jsou jistým projevem reciprocity, je dle mého názoru adekvátní vyhýbat se výrazům „konzument“ a „spotřebitel“, které, ač byly při popisu globálního obchodu vhodné, s sebou nesou negativní konotace asociované s konzumním chováním. Budu zde tedy proto pracovat s označeními, která budou v dané kapitole nejvíce výstižná – tudíž “pěstitel” v kontextu samozásobitelství a „podílník”, „člen” či „odběratel” při popisování komunitou podporovaného zemědělství. V části, která se bude věnovat bedýnkám zanechám označení „spotřebitel” z podstaty tohoto systému, jež bude později vysvětlena. Co se týče producentů, kteří fungují na principech těchto sítí, zde není tak výrazný jazykový rozpor, a v literatuře na toto téma se o nich hovoří jako o farmářích nebo zemědělcích, přičemž tyto pojmy poměrně vhodně reflektují jejich roli při produkci potravin a péči o půdu.

Systémy, na něž se budu podrobněji zaměřovat, jsou, jak vyplývá z výše uvedeného, samozásobitelství, komunitou podporované zemědělství a bedýnky. Tyto systémy se v České republice již objevují a lze na nich ilustrovat, v čem se jednotlivé APS mohou odlišovat, ale i v čem se jejich projevy překrývají. Ačkoliv všechny tyto systémy zdůrazňují spolupráci mezi producenty a odběrateli, liší se v několika klíčových aspektech. Vznikají v nich různě úzká propojení mezi pěstiteli (pokud jsou v systému zahrnuti) a odběrateli, což se projevuje více či méně intenzivním posilováním sociálních vazeb a komunity. Rozdíly jsou také patrné ve vztahu mezi odběratelem a jeho potravinami, protože systémy se rozcházejí v tom, k jaké míře participace na vzniku potravin v nich dochází.

Zmíněné příklady také dle teorie Parriqua (2019) reprezentují vždy jednu z oblastí změn a také se všechny projevují jako alternativy ke stávajícímu systému. Samozásobitelství odpovídá konání jednotlivců ve sféře domácností, v komunitou podporovaném zemědělství se mobilizuje skupina a jedná se tedy o komunitní úroveň, a systém bedýnek lze nahlížet jako projev změn na úrovni trhu.

4.1.1 Samozásobitelství

Samozásobitelství je definováno Sociologickým ústavem Akademie věd jako „termín pro použití vlastnoručně vyprodukovaných výrobků pro rodinnou spotřebu producentů. Hlavním problémem ekonomů je stanovení rozsahu (objemu a hodnoty) takto vytvořené produkce. Statistika sleduje rozsah *s.* pod označením „naturální spotřeba domácnosti“ ve *statistice rodinných účtů*. V Čechách se pod pojmem *s.* zpravidla rozumí celý rozsah produktivních aktivit obyv., tj. i ty činnosti, které patří do oblasti neformální a domácí práce. Zahrnuje se sem nejen část produkce určená pro vlastní spotřebu domácnosti, ale i část, která je předmětem směny ať už naturální (mezi příbuznými, přáteli, sousedy apod.) či tržní (v organizovaném prodeji, např. v tržnicích či v neorganizovaném prodeji, např. podél silnic apod.)”²⁴ (Miková, 2017).

Při snaze o samozásobitelství v kontextu potravin se producenti snaží o vyprodukování takového množství potravin, aby došlo k uspokojení své vlastní potřeby, případně k uspokojení své rodiny nebo blízkých. Přebytky z produkce pak často bývají použity za účelem směny či prostého daru, čímž se budují určité reciproční vztahy. Ač je tedy pěstování vlastních potravin v mnoha směrech značně izolovanějším aktem než třeba zapojení se do komunitou podporovaného zemědělství, přesto má kromě získání čerstvých potravin i další implikace, jako je vytváření mezilidských vztahů neekonomického charakteru (Spilková, 2016).

V České republice má navíc samozásobitelství poměrně dlouhou tradici. Ta do jisté míry přetrvává z dob minulého režimu, kdy byla práce na zahradě, spojená s cílem získávání potravin, pro mnoho obyvatel běžnou praxí. Rozhodně však nelze říci, že by bylo toto jednání strategií zvládání nepříznivé ekonomické situace, kterou by využívaly nízkopříjmové domácnosti či znevýhodněné vrstvy a která by byla soustředěna v zaostávajících regionech. S jistotou můžeme říct, že domácnosti, které se věnují samozásobitelství, se objevují napříč českou společností. Nebyl zjištěn významný vliv vzdělání, třídy ani příjmu, nicméně aktivnějšími v produkci potravin jsou domácnosti, které zahrnují seniory, a to nejspíše proto, že mají více volného času (Jehlička, Daněk, Vávra, 2019a, s. 11–12). Nelze navíc opomíjet skutečnost, jak významně se sdílením doma vypěstovaných potravin posilují vztahy v sociálních sítích lidí, přičemž tyto sítě pak zahrnují i domácnosti, které se žádnému pěstování nevěnují.

²⁴ Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Samoz%C3%A1sobitelstv%C3%AD>, [cit. 7. 5. 2023]

Z pohledu nerůstu je významné, že dle autorů článku „Rethinking resilience: Home gardening, food sharing and everyday resistance“ nebyly naznamenány v České republice snahy státu shora dolů (*top-down*), které, jak jsem zmínila v předchozí kapitole, někteří zastánci nerůstu považují za klíčové, neboť by skrze stát mohlo docházet k podpoře a realizaci změn. V tomto případě tedy stát neměl snahu využít hojně rozšířenou síť produkce a distribuce potravin v rámci domácností, jak se to dělo v jiných postsocialistických státech. „Ve skutečnosti státní orgány tyto postupy často označovaly za nežádoucí dědictví socialistické minulosti, za ekonomicky neefektivní a za brzdu soukromého podnikání, komercializace, potravinového systému a hospodářského růstu – zkrátka za překážku neoliberalizace společnosti“²⁵ (Jehlička, Daněk, Vávra, 2019a, s. 8).

Problémem je, že s ohledem na dominantní postavení neoliberalismu, došlo k akceptování představy, že „kapitalistický trh je jedinou reálnou arénou ekonomických vztahů, a že principy a hodnoty s ním spojované (konkurence, soutěž, monetizace transakcí, maximalizace individuálního užítku, neosobní povaha tržních transakcí aj.) jsou univerzální a správné, v některých případech akceptovatelné i ve společenských vztazích mimo ekonomiku. Kritika kapitalocentrismu ukazuje, že toto je jen jedna z více možných interpretací ekonomiky” (Jehlička, Daněk, Vávra, 2019b, str 41.).

Zahrádkářství a s ním spojené pěstování potravin může být dle autorů zdrojem inspirace pro postkapitalistickou budoucnost a pro řešení globálních, sociálních a environmentálních problémů. V postupech samozásobitelství se projevují transakce, které jsou motivovány myšlenkami sdílení a pomoci, a ne nutně pouze ziskem. Ztotožňuje se tedy s řadou nerůstových principů, které vyjmenovává Parrique. Projevuje se zde zejména udržitelnost, sdílení či blízkost, ale je zde možný i projev dobrovolné skromnosti.

Samozásobitelství lze vidět, jako „tichý“ způsob produkce, distribuce a spotřeby potravin, který je zdravý a též neaktivistický. Ve srovnání s jinými alternativními potravinovými iniciativami se vyznačuje svou rozsáhlostí, sociální inkluzivností a dlouhodobým působením (Jehlička, Daněk, 2021, s. 34).

Toto tvrzení podtrhává názor Parriqua, který při hovoření o úrovni domácností uvádí, že změna individuálního chování je nezbytně nutná, nicméně dodává, že při snaze

²⁵ Překlad autora. Původní znění: „In fact, state authorities have often cast these practices as an undesirable legacy of the socialist past, as economically inefficient, and as an obstacle to private enterprise, marketization of the food system, and economic growth – in short to the neoliberalization of the society“ (Jehlička, Daněk, Vávra, 2019a, s. 8).

o dosahování transformace ve prospěch nerůstu není aktivita ve sféře domácností dostačující, neboť vše závisí také na aktivitách druhých (Parrique, 2019, s. 480).

4.1.2 Komunitou podporované zemědělství

Komunitou podporované zemědělství (KPZ) je dalším z alternativních přístupů získávání potravin, který propojuje spotřebitele přímo s produkcí. Za komunitou podporované zemědělství můžeme považovat „jakoukoliv iniciativu produkce potravin (případně paliva či přírodních vláken), kde rizika i přínosy produkce sdílí širší komunita prostřednictvím společného vlastnictví, investic, sdílení nákladů výroby nebo společnou práci“ (Saltmarsh a kol. 2011, s. 7 in Spilková, 2016, s. 89). Dle těchto aspektů lze říci, že „principy komunitou podporovaného zemědělství a ambice zakladatelů a propagátorů tedy v mnohém překračují otázku samotné distribuce potravin“ (Spilková, 2016, s. 89).

Z podstaty klade tento systém značné nároky na všechny zúčastněné, ačkoliv jeho podoby jsou různé. Jednou z forem může být, že v komunitě je osoba, která zastává „hlavní“ pozici farmáře či pěstitele, stará se o úrodu na denní bázi, případně organizuje zbylé členy komunity, kteří se více či méně zapojují a hlavně odvádí pravidelné příspěvky. Komunita odběratelů v tomto případě podporuje pěstitele, který má zajištěný odbyt a jistý finanční obnos zpravidla na celou sezónu (Spilková, Strnadel, 2016, s. 92).

Běžně pak odběratelé za své peníze dostanou poměrnou část z úrody, i když jsou zde i takové KPZ, kde hraje roli aktivita členů. Při větším zapojení pro ně pak podíl k zaplacení může být nižší než ten, který budou muset zaplatit méně aktivní podílníci.

KPZ vzdorují dominantnímu narativu a pravidlům tržní ekonomiky, která redukuje vztahy v potravinovém systému na pouhou směnu finančních obnosů za danou komoditu. V KPZ dochází k dekomodifikaci potravin a jejich cena není řízena globálním obchodem. Vzhledem k tomu, že cílem není konkurenční boj, ani dosažení co největšího zisku, na výrobních i mimořádných nákladech se podílí všichni členové dle dohodnutých kvót. „Komunitou podporované zemědělství je tedy recipročním systémem. Dokud je funkční a lze jej replikovat, nabízí takový systém APS alternativu ke konvenčnímu a dominantnímu zemědělsko-potravinářskému modelu. Při přechodu k ekonomice bez závislosti na růstu může KPZ představovat katalyzátor změn, protože dokáže ovlivnit ekonomickou, environmentální a sociální sféru dohromady. Model KPZ ukazuje způsoby, jak postupně budovat komunitní sítě, které potenciálně uspokojí potravinové potřeby čtvrtí a obvodů,

celých vesnic, regionů a dokonce i měst. Síť KPZ rovněž podněcuje dialog a nehmotnou výměnu pro nadregionální a nadnárodní zapojení²⁶ (Silvio et al. 2021, s. 92).

V KPZ dochází k „dekomodifikaci potravin a „znovu-zakoření jídla v širším environmentálním, sociálním a kulturním kontextu“ (Feagan a Henderson 2009 in, Spilková, 2016, s. 93). Principy, na které klade řada KPZ důraz, jsou důvěra, podpora a vzájemná solidarita, které fungují mezi pěstiteli a podílňíky či odběrateli skrze krátký dodavatelsko-odběratelský řetězec. Klíčové je také spravedlivé rozložení moci, které je projevem snahy o potravinovou suverenitu a transformaci dominantního potravinového systému. A bezpochyby se zde projevují snahy též o zmírňování environmentálních i zdravotních dopadů pojící se s produkcí a distribucí potravin (Spilková, 2016, s. 94–96).

Zásadní z pohledu nerůstu je tento systém také proto, že se jedná se o možný příklad pro sféru komunity, která se vyznačuje spojením jednotlivců ve skupinu. Skrze pospolitost pak může být dosaženo kýžené změny (Parrique, 2019, s. 482). Organizace KPZ je ze své podstaty zdola nahoru (*bottom-up*): „Na komunitní úrovni se kritická masa jednotlivců rozhodne společně změnit své chování tak, aby ze své pospolitosti měla prospěch“ (Parrique, 2019, s. 480). Jedinci se mobilizují a sjednocují, aby se podíleli na společném pěstování a případně i společně prosazovali své zájmy na vyšších úrovních.

Parrique uvádí, že stát se může směrem ke komunitám projevovat jako podpora a v kontextu alternativ může například podporovat lokální společné statky (Parrique, 2019, s. 483). Pokud budeme předpokládat, podobně jako někteří zastánci názoru, že stát by ze své pozice mohl dopomáhat ke změnám, tak při využití veřejné politiky shora dolů (*top-down*) by mohlo být příkladem takové podpory vytvoření vhodnějšího legislativního uchopení komunitou podporovaného zemědělství nebo v obecnější rovině ponechání větší autonomie komunitám a jejím členům.²⁷

²⁶ Překlad autora. Původní znění: „An agriculture-supporting community is, therefore, a mutualist system. As long as it is functional and replicable, such a CSA system offers an alternative to the conventional and dominant agrifood model. In a transition to a growth-free economy, a CSA can represent a catalyst for change in its ability to affect the economic, environmental and social spheres altogether. The CSA model shows ways to gradually build community-based networks that potentially satisfy the food requirements of neighbourhoods and precincts, entire villages, regions and even cities. CSA networks also engender dialogue and non-material exchanges for supra-regional and supranational engagement“ (Silvio Cristiano et al. 2021, s. 92).

²⁷ Poznámka autora: Jako příklad většího uznání autonomie komunity může být uvedena lokální měna, která by byla právně uznána státem, ale odpovídala by místnímu kontextu.

4.1.3 Systém bedýnek

Systém bedýnek funguje na principu přímého nákupu od pěstitele, nicméně nezapojení odběratelů do produkce není očekávané, a proto často nemusí docházet ani k přímému kontaktu mezi farmářem a zákazníkem. Proto je zde vhodnější používat pro odběratele spíše označení „zákazník” nebo „spotřebitel”. Odběratel je zde totiž spíše pasivní a pouze čeká na svou předem dohodnutou a zaplacenou dodávku potravin, kterou mu dodavatel v pravidelných intervalech poskytuje (Spilková, 2016. s. 79).

Od výše zmíněných KPZ se liší v několika bodech, a především pak v míře participace na produkci potravin. Ačkoliv jsou i takové KPZ, které dováží své produkty na výdejní místa, přesto je u nich kladen důraz na přiblížení odběratelů vzniku potravin, které konzumují, a jsou i takové komunity, kde je spoluúčast na pěstování považována za povinnost.

Existuje vícero způsobů, jak systém bedýnek provozovat, Václavík ve své publikaci s názvem „Jak úspěšně vytvořit a provozovat systém biobedýnek” uvádí následující charakteristiku: „Způsob prodeje biozeleniny prostřednictvím takzvaných „biobedýnek“ se v posledních letech v Evropě rychle rozšiřuje a dnes jej provozují stovky biozemědělců a obchodníků zejména ve Velké Británii, ale také v Německu či Rakousku. Existuje několik různých modelů, nicméně všechny jsou založeny na ústředním principu dodání bedýnky čerstvé, místně produkované a sezónní biozeleniny či ovoce buď přímo k zákazníkovi domů, nebo na předem určené distribuční místo“ (Václavík, 2008, s. 2).

Tato praxe se ale může v závislosti na dodavateli různit. Ačkoliv pro některé zákazníky může být určitou nevýhodou to, že bedýnka je co do obsahu i rozmanitosti dost omezená, někteří dodavatelé dávají možnost volby její velikosti nebo dokonce umožňují vybrat si potraviny, které mají v bedýnce převažovat a které se mají objevit jen ojediněle, aby tak mohlo být maximálně vyhověno potřebám daného člověka. Pro řadu spotřebitelů může být také, vedle zaručené čerstvosti potravin, velmi potěšujícím faktem, že je jim jejich objednávka dovezena často až domů nebo případně na odběrové místo, které si mohou v blízkosti svého domu zvolit. O tomto systému se tedy dá říci, že je velmi lokálně situován, neboť povětšinou jsou provozovatelé bedýnek zároveň také pěstitelé nabízených produktů a zboží se rozváží na relativně malou vzdálenost. Proto mohou bedýnky obsahovat často také mléčné či masné výrobky nebo jiné zboží. Oproti tomu jsou tu ale občas i někteří větší zemědělci či obchodníci, kteří mají ambice zásobovat širší oblast, a to klidně i mimo sezónu, nebo třeba méně dostupnými exotickými produkty. Fungují tedy tak, že kumulují zboží od vícero pěstitelů nebo ho rovnou nakupují a dovážejí odjinud (tamtéž).

Na systém bedýnek se, dle popisu jeho fungování, dá nahlížet jako na marketingovou strategii. Minimálně pro některé zemědělce může být výhodné vedle běžného dodávání obchodům a větším odběratelům provozování také tohoto systému, ačkoliv nemusí nutně souznít se snahami o udržitelnější způsoby získávání potravin, ani o vytváření úzkých vazeb s odběrateli, jako je tomu třeba u systémů komunitou podporovaného zemědělství.

Z pohledu zákazníků může být tento způsob nákupu čerstvých potravin nahlížen jako poziční statek²⁸, neboť cena může být o něco vyšší než u zboží v nákupních řetězcích, tudíž si tento způsob získávání potravin nemůže dovolit každá domácnost.

Tento pohled lze podpořit tím, že zmíněná publikace od Václavíka (2008), která vznikla pod záštitou ministerstva zemědělství ČR, ačkoliv velmi přehledně popisuje zmiňovaný systém, stává se ve své podstatě podnikatelskou příručkou. To je zřetelné zejména tehdy, když na místě, kde by systém KPZ použil slovo „odběratel“, používá systém bedýnek označení „klient“. Václavík v této publikaci upozorňuje, že „marketing prostřednictvím systému bedýnek nabízí řadu výhod.”

Těmito výhodami a motivacemi pro pěstitele je kromě snižování odpadu nebo vytváření pevných vztahů mezi pěstitelem a zákazníkem například kontrola: „Protože se na marketingu nepodílejí žádní zprostředkovatelé, udržuje si zemědělec přímou kontrolu nad celým podnikem”, dále je výhodou „stabilní růst” dle potřeb pěstitele a „maximalizace příjmu”, protože pro menší pěstitele „je základním předpokladem úspěchu udržení ziskovosti bez možnosti využívání úspor z rozsahu. Malé farmy proto musí být velmi výkonné, musí si pěstování a sklizeň dobře naplánovat a klást velký důraz na detaily” (Václavík, 2008, s. 3–4, 18).

Systém bedýnek se zdá jako nejvíce odosobněný ze zmíněných alternativních způsobů získávání potravin. Spotřebitelé se na produkci nepodílí a mezi nimi a pěstiteli, ač mohou být v určitém kontaktu, pravděpodobně nevznikají pevnější vazby, na kterých jiné systémy stojí. Bedýnky lze považovat za alternativu ke stávajícímu systému, která se odehrává a projevuje v oblasti trhu. Nicméně se jedná o systém, ve kterém jsou na sobě závislí různí aktéři (prodávající a nakupující), a svým způsobem tedy fungují do jisté míry komunitně (Parrique, 2019, s. 482).

²⁸ Poznámka autora: Pojem poziční statek užívá F. Hirsch, (1976), přičemž se jedná o takové zboží, které není lehce dostupné, a proto může být jeho vlastnění či spotřeba považována za projev postavení jedince ve společnosti.

Pokud by pěstitelé přecházeli na provozování bedýnek v duchu nerůstového myšlení, mohlo by zde být realizováno hned několik forem alternativního jednání, jako například prodej produktů ekologického zemědělství a fair trade, podpora malých podnikatelů či pomalé podnikání. Nicméně Parrique považuje sféru trhu za problematickou v tom, že snaha o změnu se odehrává skrze stávající tržní struktury společnosti. (tamtéž) A tato obava je na místě ve chvíli, kdy (jak již bylo zmíněno) mohou někteří producenti využívat nabízení bedýnek jako další marketingové strategie v rámci svého podnikání, při snaze dosahovat větších zisků.

Je zde tedy jistá analogie mezi tímto a dominantním způsobem distribuce potravin od pěstitele k zákazníkovi. Ačkoliv jsou bedýnky do jisté míry alternativou, odpovídají spotřebitelské povaze společnosti a představě individualizovaného fungování potravinového systému, kde si spotřebitel vybere produkty a ty jsou mu po zaplacení poskytnuty, aniž by se musel zapojit do procesu vzniku.

5 Závěr

„Příběh kapitalismu je příběhem globálním – a prochází žaludkem.“²⁹

V této bakalářské práci jsem se snažila popsat fungování potravinových alternativních systémů a za pomoci konceptů nerůstového hnutí analyzovat, zda jsou tyto systémy potřebnou a realizovatelnou alternativou při snaze o emancipaci od dominantních systémů orientovaných na zisky a růst.

Alternativní potravinové sítě představují udržitelnou a sociálně spravedlivou alternativu ke globálnímu obchodu s potravinami. Tyto sítě jsou při své lokální produkci šetrné k životnímu prostředí a při vytváření vazeb mezi odběrateli a pěstiteli jsou sociálně spravedlivé a transparentní. Vyžadují ovšem od svých odběratelů podporu i mimo sezónu a také ochotu sdílet rizika nízké úrody.

Nerůstové principy, které se jasně projevují v systému samozásobitelství i komunitou podporovaném zemědělství, jsou udržitelnost (jak z environmentálního pohledu, tak z hlediska sociálního), blízkost lokální produkci a spotřebě, sdílení za účelem zajištění obecného dostatku a často i dobrovolná skromnost a pečování o společné statky. Systém bedýnek, ačkoliv povětšinou odpovídá například udržitelnosti, lokální produkci a spotřebě, může být o něco problematictější, neboť se jedná o oblast trhu a motivací provozovatelů tohoto systému mohou být spíše finanční zisky. Vazby či reciproční vztahy, které zde vzniknou mezi pěstitelům a jeho odběratelem, nejspíš nebudou tak silné jako ty, které vznikají v KPZ, kde podílníci pomáhají fyzickou prací, a ani tak silné jako při sdílení plodin jednotlivci provozujícími samozásobitelství.

APS vyžadují při svém fungování spolupráci jak ze strany jedinců, tak ale také ze strany místních institucí a vlády. Stát by ze své role mohl vytvářet podmínky nezbytné pro podporu lokálního pěstitelství i komunit, a to například skrze legislativu, finanční podporu a obecně podporu místních iniciativ.

D'Alisa a Kallis (2020) popisují, jak se mohou tlaky zdola nahoru a shora dolů potkávat. Tvrdí, že zdola organizované iniciativy (*grassroot*) nejsou alternativou vůči státu, ale jsou jeho doplněním, neboť občanská společnost je součástí integrální transformace státu. Tím jsou do jisté míry v rozporu s pojetím alternativ u T. Parriqua. Dle D'Alise a Kallise (2020) nerůstové iniciativy často stojí proti dominantnímu způsobu uspořádání či myšlení

²⁹ Patel, Moore, 2020, s. 192

společnosti a jejich úspěch závisí na vytváření tlaků, na schopnosti proniknout do politické sféry a následně skrze státní moc transformovat instituce a měnit zažitá vnímání.

Příkladem těchto snah o transformaci jsou i alternativní potravinové sítě. Při zhodnocení popsaných systémů je patrné, že v oblasti domácností není skrze samozásobitelství přílišný prostor pro mobilizaci jedinců a utváření širší iniciativy. Myšlenka vytváření větších tlaků by pro jednotlivce (či několik jedinců) byla jen obtížně realizovatelná.

Oblast trhu, jak již bylo zmíněno, není ze své podstaty pro prosazování nerůstových změn vhodná, neboť vychází z tržního uspořádání společnosti a nasedá na tento narativ. V systému bedýnek je možnost, že ti pěstitelé, kteří se tímto způsobem snaží vytvořit svému podniku v první řadě prostor pro nové prodejní příležitosti (a jedná se tedy o doplňkový způsob prodeje), nebudou mít ke snaze o vytváření tlaků na instituce dostatečné důvody. Pro odběratele se zde též nevytváří možnosti pro formování iniciativy, a to z toho důvodu, že se do velké míry jedná o odosobněný a individualizovaný způsob získávání potravin. Vazby mezi pěstitelem a spotřebitelem vznikají skrze transakci spíše než skrze hodnotové zaměření. Navíc jednotliví odběratelé mohou na své bedýnky čekat doma nebo případně odběrové místo hned opustit, a nemusí se tedy s ostatními vůbec potkat.

Oproti tomu ve sféře komunity dochází k organizaci za účelem společného cíle již z podstaty. V komunitou podporované zemědělství se jedinci shromažďují za účelem společného cíle pěstování potravin, nicméně mohou postupně dospět i k dalším společným zájmům, které budou chtít prosadit. Komunita může být považována za stěžejní při snaze o vytvoření dostatečného tlaku zdola nahoru.

D'Alisa a Kallis (2020) však upozorňují, že zdola organizované iniciativy nemusí být dostatečné, protože státní instituce a společenské struktury je mohou značně omezovat. „Například alternativní potravinové sítě jsou omezovány dostupností nebo cenou půdy, legislativními nařízeními zvýhodňujícími zemědělské podniky, cenovým dumpingem na ‚liberalizovaných‘ trzích s potravinami, nebo rostoucími náklady na státní zdravotní péči a vzdělávání, což činí malým farmářům problém se zajištěním živobytí“³⁰ (D'Alisa, Kallis, 2020, s. 6).

³⁰ Překlad autora. Původní znění: „For example, alternative food networks are limited by access to land or high land prices, by legislative rules that prioritize corporate agriculture, by price dumping in ‘liberalized’ food markets, or by the rising costs of public health or education that make it hard for small scale farmers to secure their living“ (D'Alisa, Kallis, 2020, s. 6).

Pokud stát udržuje status quo a přímo či nepřímo zvýhodňuje dominantní způsoby produkce, dochází k přílišné závislosti na importu a snižuje se soběstačnost regionů. A pokud dojde k neočekávanému přerušení dodavatelského řetězce, může nastat problém s dostupností potravin. Za širší systematické podpory, jak ze strany státu, tak ze strany jednotlivců, mohou být alternativní potravinové sítě významným poskytovatelem potravin pro obyvatele dané oblasti. A při integraci alternativ do stávajících struktur mohou být snahy o udržitelnost a spravedlnost dosažitelnější.

„V situaci, kdy je příroda ohrožována stále rychlejším tempem, by si alternativy zasloužily pořádnou dávku podpory“³¹ (Parrique, 2019, s. 473).

³¹ Překlad autora. Původní znění: „In a situation where nature is being compromised at an increasing speed, alternatives could use a serious boost“ (Parrique, 2019, s. 473).

6 Seznam použité literatury

Bell, M. M., *An Invitation to Environmental Sociology*, California: Pine Forge Press, 2004. ISBN 0-76-19-8775-4

Clapp., 7. *The Distancing of Waste: Overconsumption in a Global Economy* in *Confronting Consumption*. Cambridge mass: The MIT Press, 2002. s. 155–176. ISBN 0-262-16208-3

D'Alisa, G., Demaria, F., Kallis G., ed. *Degrowth: A Vocabulary for a New Era*. Velká Británie: Routledge, 2015. ISBN: 978-0-203-79614-6

D'Alisa, G., Kallis, G., *Degrowth and the State*. *Ecological Economics*, 2020, <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2019.106486>

Daněk P., Jehlička P., 3. *Quietly degrowing Food self-provisioning in Central Europe* in *Food for Degrowth: Perspectives and Practices*. Velká Británie: Routledge, 2021. s. 33–44. ISBN 978-0-367-43646-9

Daněk, P., Sovová, L., Jehlička, P., Vávra, J., Lapka, M., *From coping strategy to hopeful everyday practice: Changing interpretations of food self-provisioning*. *Sociologia Ruralis*, 2022, 62(3), 651-671.

Eriksen, Thomas H. *Syndrom velkého vlka: Hledání štěstí ve společnosti nadbytku*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 2010. ISBN 978-80-7239-244-5

Gómez-Baggethun E., 12. *Comodification* in *Degrowth: A Vocabulary for a New Era*. Velká Británie: Routledge, 2015. ISBN: 978-0-203-79614-6

Hird, V., Longfield, J., *Foreword* in *Food Miles Report The dangers of long-distance food transport*, Republished 2011, Sustain: The alliance for better food and farming. ISBN 1-899779-05-1

Jackson, T., *Prosperity without growth? The transition to a sustainable economy*. Sustainable Development Commission, 2009.

Jehlička, P., Daněk, P., Vávra, J. Zahrádkaření: nenápadný půvab nezamýšlené udržitelnosti. *Geografické rozhledy*, roč. 28, č. 5, s. 38–41, 2019b

Jehlička, P., Daněk, P., Vávra, J., Rethinking resilience: home gardening, food sharing and everyday resistance. *Canadian Journal of Development Studies / Revue canadienne d'études du développement*, roč. 40, č. 4, 2019a, <http://dx.doi.org/doi:10.1080/02255189.2018.1498325>

Kallis, G., *Na obranu nerůstu*. Praha: Neklid, 2022. ISBN 978-80-908247-8-2

Latouche, S., *Malé pojednání o poklidném nerůstu*. Praha: Za tratí, 2012. ISBN 978-80-904335-7-1

Mares, J., Přehledové studie: jejich typologie, funkce a způsob vytváření. *Pedagogická orientace*. 2013, roč. 23., č. 4., s. 427–454. <https://doi.org/10.5817/PedOr2013-4-427>

Mbow, C., Rosenzweig, C., Barioni, L.G., Benton, T.G., Herrero, M., Krishnapillai, M., Liwenga, E., Pradhan, P., Rivera-Ferre, M.G., Sapkota, T., Tubiello, F.N., Xu, Y., 5. *Food Security*. In: *Climate Change and Land: an IPCC special report on climate change, desertification, land degradation, sustainable land management, food security, and greenhouse gas fluxes in terrestrial ecosystems*, 2019.

McGreevy, S.R., Rupperecht, C.D.D., Niles, D. et al. Sustainable agrifood systems for a post-growth world. *Nat Sustain* 5, 1011–1017, 2022. <https://doi.org/10.1038/s41893-022-00933-5>

Nečadová, M., Is GDP an Appropriate Indicator of Economic Performance and Social Progress in the Context of Globalization? *Acta Oeconomica Pragensia*, 2012, roč. 20, č. 5, s. 3–23. <https://doi.org/10.18267/j.aop.377>

Nelson, A., Edwards, F., *Food for Degrowth: Perspectives and Practices*. Velká Británie: Routledge, 2021. ISBN 978-0-367-43646-9

Němcová, V., Buchtová, I., *Situační a výhledová zpráva ovoce*. Praha: Ministerstvo zemědělství, 2022. ISBN 978-80-7434-676-7

Němcová, V., Buchtová, I., Situační a výhledová zpráva zelenina. Praha: Ministerstvo zemědělství, 2022. ISBN 978-80-7434-677-4

Patel, R., Moore, Jason W., Dějiny světa na příkladu sedmi laciných věcí: průvodce kapitalismem, přírodou a budoucností naší planety. Přeložil Michal JURZA. Praha: Neklid, 2020. ISBN 978-80-907562-7-4

Pepřík, Š., Lokální zemědělství. Praha: AMO, 2014, Pražský studentský summit/ XX / OSN / UNEP / III

Princen, T., Distancing: Consumption and the Severing of Feedback in Confronting Consumption. Cambridge mass: The MIT Press, 2002. s. 103–131. ISBN 0-262-16208-3

Princen, T., Maniates M., Conca K., ed. Confronting Consumption. Cambridge mass: The MIT Press, 2002. ISBN 0-262-16208-3

Ritzer, G., McDonaldisace společnosti. Praha: Academia, 1996. ISBN 80-200-0571-4

Shukla, P., R., Skea, J., Calvo Buendia, E., Masson-Delmotte, V., Pörtner, H.-O., et. al., Climate Change and Land: an IPCC special report on climate change, desertification, land degradation, sustainable land management, food security, and greenhouse gas fluxes in terrestrial ecosystems, IPCC, 2019

Schnaiberg, A. The Environment: From surplus to scarcity. New York: Oxford University Press, 1980. ISBN 978-0195026115

Schneider, F., Kallis, G., Martinez-Alier, J., Crisis or opportunity? Economic degrowth for social equity and ecological sustainability. Introduction to this special issue. Journal of Cleaner Production. 2010. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2010.01.014>

Silvio, C., Auriemma, M., Cacciari, P., Manola, C., Domenico, et. al., 7. *Nourishing self-planned socioecological transformations Glocal community supported agriculture in Veneto, Italy* in Food for Degrowth: Perspectives and Practices. Velká Británie: Routledge, 2021. s. 91–99. 44 ISBN 978-0-367-43646-9

Sovová, L., Jehlička, P., Daněk, P., Growing the Beautiful Anthropocene: Ethics of Care in East European Food Gardens. *Sustainability*, 13, 5193. 2021. <https://doi.org/10.3390/su13095193>

Spilková, J. a kol.: Alternativní potravinové sítě: Česká cesta. Karolinum, Praha 2016, ISBN 978-80-246-3307-7

Václavík, T., Jak vytvořit a úspěšně provozovat systém biobedýnek, Ministerstvo zemědělství České republiky, Brno 2008.

Vlček, V., Pohanka, M. Environmental Aspects of Organophosphorus and Carbamate Pesticides Approved for Use in the Czech Republic. *Chemicke Listy*, 2011, roč. 105., č. 10., s. 908–912

Wright, Erik O., *Envisioning Real Utopias*. London: Verso, 2010. ISBN: 978-1-84467-617-0

Internetové články:

The Guardian, *Children as young as eight picked coffee beans on farms supplying Starbucks*, 2020 [cit. 11. 3. 2023]

Dostupné z: <https://www.theguardian.com/business/2020/mar/01/children-work-for-pittance-to-pick-coffee-beans-used-by-starbucks-and-nespresso>

BBC, *Why so many shipowners find Panama's flag convenient*, 2014. [cit. 11. 3. 2023] <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-28558480>

Uhnák, Tomáš, *Gastronomie krize: Z válek do supermarketů*. Online. A2larm. 2014. [cit. 20. 3. 2023] Dostupné z: <https://a2larm.cz/2014/04/gastronomie-krize-z-valek-do-supermarketu/>

Uhnák, Tomáš, *Převzít kontrolu nad potravinovými systémy*. Online. A2larm. 2016. [cit. 20. 3. 2023]

Dostupné z: <https://a2larm.cz/2016/11/prevzit-kontrolu-nad-potravinovymi-systemy/>

Uhnák, Tomáš, *Sebevraždy, pesticidy a superplevel. Brazilská sója zakletá v jedovatém kruhu*. Online. A2larm. 2021. [cit. 7. 5. 2023]

Dostupné z: <https://a2larm.cz/2021/10/sebevrazdy-pesticidy-a-superplevel-brazilska-soja-zakleta-v-jedovatem-kruhu/>

Miková, Zuzana, *Samozásobitelství*. Online. Sociologická encyklopedie, Sociologický ústav AV ČR. 2017. [cit. 1. 6. 2023]

Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Samoz%C3%A1sobitelstv%C3%AD>